מחקרים ליסודי ההלכה
הכתובה במשנה ותוספתא

מאת

אהרן קאמינקא

תוצאה מיוחדת

מ„הצופה לחכמת ישראל“.

בודאפעסט, תרפ"ה

בדפוס האחים קאטצבורג, רחוב קאזינצי נו' לה.

מחקרים ליסודי ההלכה
הכתובה במשנה ותוספתא

מאת

אהרן קאמינקא

תוצאה מיוחדת

מ„הצופה לחכמת ישראל".

בודאפעסט, תרפ"ה

בדפוס האחים קאטצבורג, רחוב קאזינצי נו' לה.

א

המעשה בתור מקור ההלכה.

כלל גדול, שלא הוברר עוד כל צרכו לחוקרי התלמוד, הוא, כי הרבה הלכות במשנה בתוספתא ובריתות אינן קבועות לכתחלה ובאופן כללי מתוך ההגיון, גם אינן תוצאות מדרש הכתובים, כי אם דעות תנאים מאוחרים מפשטות מתוך מעשים בודדים שנמסרו מדורות קודמים. אין כוונתי בזה להלכות סובבות על עניני המקדש, עבודת הכהנים, זבחים, קרבן פסח, סדרי השקלים וכאלה, אשר דעות שונות ומתנגדות נמסרו עליהם לפעמים (כגון ערכין ב׳, ד׳ על המכים בחליל: „ועבדי כהנים היו, דברי ר״מ; ר׳ יוסי אמר משפחות בית הפגרים ובית צפרייא ומאמאום היו משיאין לכהונה, ר׳ חנינא בן אנטיגנוס אומר לויים היו, — פרה ג׳ ב׳,: הצרות היו בירושלים בנויות על גבי סלע . . . הגיעו לשילוה ירדו ומילאום . . . ר׳ יוסי אומר ממקומו היה משלשל וממלא״ — וכן שאר ההלכות ההיסטוריות במס׳ פרה. — יומא א׳ א׳: „ר׳ יהודה אומר אף אשה אחרת מתקינין לו — אמרו לו א״כ אין לדבר סוף . . .) אף לא נתעסק כאן במשניות, שכל עיקרן רק סיפורי דברים שנעשו, כגון סוף חלה: ניתאי איש תקוע הביא חלות מביתר ולא קיבלו ממנו, בן אנטינוס העלה בכורות מבבל ולא קיבלו ממנו״; שבת א׳, ט׳: „ארשב״ג נוהגין היו בית אבא וכו׳״ פסחים ד׳ ה׳: „ששה דברים עשו אנשי יריחו״, יבמות י״ב ו׳: „וכשהקרא ר׳ הורקנוס תחת האלה בכפר עטם כל הפ־שה הוחזקו וכו׳״, ע״ז ד׳ ב׳: „זה היה מעשה בבית שאן ואסרו״, סוף נגעים „שני מצורעים שנתערבו קרבנותיהם . . . זו ששאלו אנשי אלכסנדריא את ר׳ יהושע, אמר להם יכתוב נכסיו לאחר ויביא קרבן עני״. אבל כוונתי בזה למעשים נראים בהשקפה ראשונה כמו כרוכים בעקבות הלכה והובאו בסופה כמו סיוע לה (וכן חשבו כבר אמוראי בבל) אבל באמת הם המקור היחיד למה שקדם, ואין להלכה מקור אחר זולתי המעשה ההוא. יש גם שלא נמצא המעשה כלל במקומו, ויכולים אנו להשיגו ממקום אחר ולהפיץ על ידו אור בהיר על מה ששנו חכמים. אין הדבר נוגע רק לפירוש הדברים, כי אם להבין עד היכן הם מגיעים ומה מכוון בהם באמת, כי לפעמים כשנתבונן בהגיון זך באותם המעשים, שהם שרש המאמרים צור מחצבתם, תתבאר לנו השתלשלות הלכות שלא הובנו היטב ומשניות אשר טעו המפרשים הקדמונים בפתרונן הנכון.

הן מה שהיו רגילים ללמוד „לפי דרכם״ מתוך מעשים, הוא ידוע, ודוגמאות לזה הן:

1) תוספתא פסחים א׳ (כ׳): מעשה ברבן גמליאל ור׳ אילעאי שהיו מהלכין מעכו לכזיב . . ומדבריו [למדנו ג׳ דברים. הגיע לכזיב, אמר לאחד שעמו: כלום שתינו רביעית יין? . . והרבה דברים למדנו באותו יום; למדנו [ממה שהתבוננו וראו! אין זה למוד מן המקרא והדרוש] שרביעית יין משכרת, והדרך מפיגה את היין, ואין מורין שתויי יין ואין מפירין נדרים לא מהלכין ולא רוכבין וכ׳ [1].

2) תוספתא דמאי ה׳ (הוצ׳ צוקרמ׳ עמ׳ 56): ר״ש אמר שלש גזרות בדמאי. מ ע ש ה שנכנסו רבותינו לעיירות של כותים שעל יד הדרך, הביאו לפניהם ירק, קפץ ר״ע ועישרן ודאי, א״ל ר״ג, האיך מלאך לבך לעבור על דברי חבריך. או מי נתן לך רשות לעשר? אמר לו: וכי ה ל כ ה ק ב ע ת י ב י ש ר א ל? ירק שלי עשרתי. — אמר לו, תדע שקבעת הלכה בישראל, שעשרת ירק שלך! וכשבא ר״ג ביניהם (נ״א: ל ב י ה נ י ן. ויש סוברים שהוא שם מקום, ואם כן הוא אזי הוא משובש) עשה תבואה וקטנית שלהם דמאי ושאר כל פירותיהן ודאי; וכשחזר רשב״ג ביניהם ראה שנתקלקלו ועשה כל פירותיהן ודאי. (מתוך המעשים הללו הוציא ר״ש כי ג׳ תקופות היו לענין פירות כותים: בתחלה חשב ר״ג את כולן לדמאי, אח״כ קצתן דמאי וקצתן ודאי, לבסוף גזר רשב״ג על כולן שיהיו ודאי. מן השיחה אנו רואים גם כי לא היתה עוד כל ה ל כ ה בענין ההוא לפני זה, ור״ע איננו חושב כי אחרים ישימו את התנהגותו לקו, רק ר״ג מעירו על זה כי ממנו יראו, וכן יעשו אחרים ויוכל הדבר להיות להלכה בישראל שלא כנכון).

3) מס׳ ידים ד׳/ג׳: א״ר יהושע הריני כמשיב על טרפון אחי, אבל לא לענין דבריו (לא מטעמו): מצרים מ ע ש ה ח ד ש (הפרשת מעשר שם הוא תקנה מזמן אחר עזרא) ובבל מ ע ש ה י ש ן (מזמן קודם חורבן בית ראשון) והנידון שלפנינו מעשה חדש ידון מעשה חדש ממעשה חדש . . . „ואל ידון מעשה זקנים ממעשה נביאים״. ע ל י ס ו ד ז ה נמנו וגמרו: עמון ומואב מעשרין מעשר שני בשביעית. אח״כ נודע מר׳ אליעזר בלוד כי כן הוא מקובל מר׳ יוחנן בן זכאי שקיבל מרבו.

אבל לפעמים מחולקים החכמים בפירוש הלכה מקובלה ורק ד ר ך א ג ב אנו שומעים שהיא על יסוד מ ע ש ה שהיה, וכי ה י ס ו ד ר ו פ ף, כי ה מ ע ש ה ה י ה א ח ר ו ט ע מ ו א ח ר.

4) אהלות ט״ז, א׳: כל המטלטלין מביאין את הטומאה בעובי המרדע. א״ר טרפון אקפח את בני, שזו הלכה מקופחת, ש ש מ ע ה ש ו מ ע ו ט ע ה (כשנשאלה שאלה ע״י מעשה בבית המדרש ושמע שטימאוהו ולא ידע משום מה טימאוהו הם טימאו את המרדע משום כלים המאהילים על המת, והשומע טעה לומר דטימאוהו מטעם שהמרדע מביא עמו טומאה מדין אהל, שהאיכר עובר והמרדע על כתפו). א״ר עקיבא אני אתקן שיהיו דברי חכמים קיימים וכ׳.

---

[1]) מן הלשון בתוספתא „מיכן למדנו שכיוון ר״ג ברוח הקדש ומדבריו למדנו ג׳ דברים״ יכולים לטעות כי הכוונה ש מ ע ש י ו ל ה ל כ ה נעשו ברוח הקדש, אבל בירושלמי ע״ז פרק א׳ (40a) מוכח כי „כיוון ר״ג ברוה״ק״ מוסב רק על מה שקי־א את הנכרי בשם מבגאי. המלים „מכאן למדנו״ אינן שם.

5) פרה ז׳, ו׳: המוליך את החבל בידו לדרכו כשר, ושלא לדרכו פסול. זה הלך ליבנה (על דבר זה עלו לשאול מהכמים ביבנה) ג׳ מועדות, ובמועד ג׳ הכשירו לו הוראת שעה. — השוה לזה תוספתא ו׳ (ז׳): הלכה זו עלו עליה בני אסיא ג׳ רגלים ליבנה . . . א״ר יוסי לא לזה הורו, אלא למעלה את החבל! (הוצ׳ צוקרמ׳ 636).

6) כעין זה מביא הבבלי גם מזמן האמוראים, כגון שבת קמ״ו: בי סדיא דרב אסר ושמואל שרי, — והא דרב לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר, דרב אקלע להוא אתרא לא הוה ליה רווחא וכו׳ מאן דהזא סבר משום דבי סדיא אסור ולא היא. — השוה כל המקומות הרבים (מסומנים בברכות ט׳) שבהם נאמר „לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר״.[1]

והנה בנוגע לכוונת זכרון המעשים במשנה, כבר הרגישו אמוראי בבל, כי אין מעשה בצד הלכה מובא בכדי.

7) במשנה גטין ד׳, ג׳ (בבלי מ״ה ב׳) מובא בלי יחס לדינא: „א״ר יוסי ב״ר יהודה מעשה בצידון״ וישאלו על זה בגמרא: מאי תני דקתני מעשה? ותקנו את המשנה: חסורי מחסרא והכי קתני: בד״א כשנדרה היא אבל נדר הוא יחזיר: וא״ר יוסי ב״ר יהודה מעשה בצידון וכו׳ (שם מ״ו א׳), וכן בפרק ז׳ (ע״ז א׳) על המשנה „ארשב״ג מעשה בצידן״ מאי תני דקתני מעשה? — וכן בכורות מ׳, א׳, על המשנה „ומעשה שהלהי התחתון עודף על העליון״ — מאי תני דקתני מעשה? משום דתנן וכו׳.

ועתה נשים לב להמעשים המפורשים בסוף ההלכות והם המקורים למה שנאמר קודם לזה, אעפ״י שעל הרוב לא הכירו אמוראים מאוחרים את תעודתם זאת של הסיפורים.[2]

ב

מעשים מקוריים שנספחו להלכות או שייכים אליהן.

8) במשנה ראשונה דברכות: „רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה, אמרו לא לא קרינו את שמע, אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבים אתם לקרות״ ספור המעשה הוא לבדו מקור מאמר ר״ג (כמו שראינו למעלה בתוספתא פסחים), לא שהתוכח עם החכמים והחמיר כנגדם. ראשית המשנה היא על הרוב (אף כי לא תמיד) ההלכה שנפסקה בימי רבי, והסיפא הוספה לימודית ספרותית על דבר דעות אשר קדמו ונדחו ולא נתקבלו או לא הורו כמותן לכתחלה,[3] והנה נטיית החכמים היתה

---

[1] ועיין רש״י חולין ד״ה, ב׳ ד״ה, „וכי מכללא מאי״: איכא בינייהו דליכא למיסמך אמילתא כולי האי.

[2] רז״פ בדרכי המשנה עמוד 286 הרגיש קצת בדבר אבל חשב עוד גם כן כי „המעשה בא לחזק ההלכה״ בהרבה מקומות.

[3] את הכלל הזה בדעתי לברר במקום אחר. הח׳ י׳ באספריינד (Monatsschr. 1907, 696) אסף הרבה דוגמאות למשניות אשר הסיפא היא ההלכה, אבל

להקדים ככל האפשר גבול ק״ש, כמו שידענו מהברייתא ברכות ד׳: חכמים עשו סייג לדבריהם, כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעא וכ׳ וטעם החכמים „להרחיק אדם מן העבירה״ הוא מתאים עם „הסייג״ שבברייתא, והוא גם טעם ר׳ אליעזר שאמר עד סוף האשמורה הראשונה. ולמען הודיע המנהג הקדום הוסיפו גם דעת ר״ג היוצאת מתוך המעשה שנמסר. ביחוד מרבן גמליאל (וכן ר״ג ביבנה) יודעים אנו כי הרבה פעמים היו מעשיו ותהלוכותיו ומנהגיו ומנהגי בניהם לבסיס להלכה (ראה מלבד שבת א׳, ט׳, במאמרנו זה הציונים: 1, 11, 14, 15, 21, 27, 29, 35, 40, 45, 57, 66, 70, 71, 90, 98, 103).

9) במשנה ברכות א׳, ג׳ „א״ר טרפון אני הייתי בא בדרך״ לא הובא הדבר בתור מעשה להלכה, אבל אין גם בזה הלכה פסוקה[1]; היא נמצאת במקום אחר, בתוספתא ובברייתא בבבלי (י״א, א׳) עם המעשה בצדו: ת״ר ב״ה אומרים עומדים וקורין ויושבין וקורין ומטין וקורין וכ׳ ומעשה בר׳ ישמעאל וראב״ע שהיו מסובין במקום אחד והיה ר״י מוטה וראב״ע זקוף, ומתוך[2] השיחה יצא שהלכה כבית הלל (לפנים היו המנהגים שונים ולא הכריעו). מן המאמר שם „שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות״ מוכח גם כן, כי מה שראו בעיניהם במעשה עשו ליסוד הלכה (לא מה שהוציאו בדרשה מן הכתובים!)

10) תוספתא ברכות ב׳: „ואינו משמיע לאזנו, דברי ר״מ: א״ר פעם אחת היינו יושבים לפני ר״ע והיינו קוראים את שמע ולא היינו משמיעים לאזנינו מפני קסדור אחד שעמד על הפתח״. — ספור זה הוא יסוד דברי ר״מ.

11) ברכות ב׳ ה׳: „חתן פטור מק״ש לילה הראשון״. אמנם מספור המעשה שאחריו יוצא פי ר״ג הורה כן לתלמידיו, אבל הסיפור, שנראה כמעשה לסתור הובא כדי לברר על פי מנהג ר״ג, כי אמנם חתן פטור הוא, אבל אם אדם גדול הוא רשאי הוא להחמיר על עצמו, והנכון הוא שאין מקום המעשה כאן, כי אם בסוף הפרק כמקור להלכה: „חתן אם רצה לקרות ק״ש לילה הראשון קורא״ — כמו שעשה רבן גמליאל.

12) למשנה ברכות ה׳, ה׳: המתפלל וטעה סימן רע לו (למי שבעדו הוא מתפלל) המקור הוא הספור שבצדו: אמרו עליו על ר׳ חנינא בן דוסא שהיה מתפלל על החולים ואומר זה חי וזה מת, אמרו לו מנין אתה יודע? אמר להם אם שגורה תפלתי בפי וכ׳.

13) ברכות ט׳ ג׳: „היה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר ואמר יהי רצון שלא יהיו אלו בני ביתי, הרי זו תפלת שוא״. המקור הוא ספור מעשה עתיק, מובא בבבלי ברכות ס׳, א׳: ת״ר מעשה בהלל הזקן שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר מובטח אני שאין זה בתוך ביתי (גם הגירסא במשנה דירושלמי „בתוך ביתי״ ובמהד׳ קמבריגיא: צווחות בעיר — אלו בתוך ביתי) ועליו

---

[1] למען ברר הדבר צריכים לכל החמר וגם לברר בתחלה מהות ההלכה ומוצאה מתוך מעשים, גם את המשנה שלפנינו הוא חושב לדוגמא, אבל אנו רואים כי לא הורו כן וק״ש של חובה בודאי היתה רק בזמן שכיבה וזמן קימה.

הכתוב אומר: משמועה רעה לא יירא, נכון לבו בטוח בה׳״. הסגנון המקושט בספור זה הוא מדרך האגדות שהשתמשו בהן בדרשות צבוריות („קול צוחה בעיר״ — המליצה נכנסה אח״כ ללשון המשנה), ונראה שהגרעין ההיסטורי הוא בנוסחא שבירושלמי (ברכות 14b): „היה בא בדרך מה הוא אומר? בטוח אני שאין אלו בתוך ביתי. הלל הזקן היה אומר: משמועה רעה לא יירא וג׳״. מתוכו מוכח כי אדם ענותן כהלל רק פסוק זה היה רגיל לומר, ולא שהיה מתפאר בזכותו: „בטוח אני וכו׳״. דבר זה עצה טובה היא לומר כן, ומן המאמר כמו שהוא בירושלמי (לא מתוך הירושלמי המסודר!) השתלשל לתוך הברייתא הספורית ואח״כ לתוך המשנה מה שלא יאמר אדם.

14) פאה ב׳ ד׳: ולחרובין, כל הרואין זה את זה. אמר רבן גמליאל, נוהגין היו בית אבא נותנין פאה אחת לזיתים שהיו להם בכל רוח, ולחרובין כל הרואין זה את זה. (ר׳ אליעזר ב״ר צדוק אומר בשמו, אף להרובין שהיו להם בכל העיר, אבל קבעו ההלכה לפי המסורה האחרת).

15) דמאי ג׳ א׳: „מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי. רבי גמליאל היה מאכיל את פועליו דמאי״ לפי פירוש הר״ש „פועליו דמאי — עניים היו״ ברור כי זה הוא המקור, ודלא כפי׳ הרמב״ם „והלכה כחכמים ואין הלכה כר״ג״. אבל גם לפי׳ הרמב״ם שלא קבעו הלכה כר״ג, היה המעשה בפועליו לסמך להתיר לכל הפחות לעניים. (פירוש ברטנורא רוכב אתרי רכשי: מן הר״ש הוא לוקח „עניים היו״ ומן הרמב״ם „ואין הלכה כר״ג״).

16) תוספתא דמאי ד׳ (צוקרמ׳ 25, 51): רבה ונתמעט חזר השוק ליושנו. א״ר יוסי, מעשה שנכנסה גרן אחת של פול במירון ושאלו את ר׳ עקיבא והתיר להן את השוק, אמר להן נתמעט וחזר השוק ליושנו.

17) כלאים ו׳ ד׳: המדלה את הגפן על מקצת אילן מאכל מותר להביא זרע אל תחת המותר, ואם הלך החדש יחזירנו. לזה נספה המקור: מעשה שהלך ר׳ יהושע אצל ר׳ ישמעאל לכפר עזיז והראהו גפן מודלה על מקצת תאנה, א״ל מה אני להביא זרע אל תחת המותר? א״ל מותר.

18) כלאים ז׳ ד—ה: ר׳ יוסי ור״ש אומרים, אין אדם מקדש דבר שאינו שלו. א״ר יוסי מעשה באחד שזרע את כרמו בשביעית ובא מעשה לפני ר׳ עקיבא ואמר אין אדם מקדש דבר שאינו שלו (המקור).

19) תרומות ד׳, י״ג: „א״ר יוסי מעשה בא לפני ר״ע בחמשים אגודות של ירק שנפלה אחת מהן לתוכן חציה תרומה״ הוא מקור להלכה של ב׳ קופות כמו שהיא בירושלמי (הביאה הר״ש בפירושו): היו לפניו ב׳ קופות, בזו חמשים סאה ובזו חמשים סאה, נפלה סאה תרומה לתוך אחת מהן וכ׳, לא כמו שהיא במשנתנו (ומזה אנו רואים כי סדורה לקוי).

20) מעשרות ב׳ ה׳: „האומר להברו הילך איסר זה ותן לי בו חמש תאנים, לא יאכל עד שיעשר, דברי ר״מ, ר׳ יהודה אומר אוכל אחת פטור, ואם צירף (בעל הבית ונתן לו ב׳ כאחת) חייב״. מדובר בהלכה זו על חמש, לא על שלשה או ארבעה, כי המקור הוא בספור הנספח: א״ר יהודה מעשה בגינת ורדים שהיתה בירושלים והיו תאנים נמכרות משלש וארבע באיסר (ובעל

הגינה מלקטן) ולא הופרש ממנו תרומה ומעשר מעולם. מתוך מעשה זה דנו, כי בחמשה מעשרין. (קציבת מדה ומספר כעין זה עוד נמצאת במקום אחר, ראה להלן ציון 78. 34.)

21) מעשר שני ה׳ ח׳: „מי שהיו פירותיו רחוקים ממנו צריך לקרות להם שם (לזכות אותם לבעלים)". המקור: מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו באים בספינה, אר"ג עישור זה שאני עתיד למוד נתון ליהושע ומקומו מושכר לו וכו׳ (והיטיב הר"ש לומר בפירושו, כי טעם ההלכה שיזכה הפירות לבעלים, „כדאשכחן בעובדא דר"ג" — שהוא המקור; ודלא כפירוש רש"י בבא מציעא י"א, שהיה ר"ג ירא שלא יאכלו בני ביתו בסמכם על הזקת חבר; שהרי לא עשה כלום, כי לא אמר: יהא מעשר! ופלוגתא היא אם מתנות שלא הורמו כמו שהורמו).

22) שבת ל"ח, ב׳ (משנה ג׳ ג׳): „מעשה שעשו אנשי טבריא והביאו סילון של צונן לתוך אמה של חמין, אמרו להם חכמים, אם בשבת, כחמין שהוחמו בשבת וכו׳" הוא מקור המשנה שלפני זה: אין נותנין ביצה בצד המיחם, ולא יטמיננה בחול בשביל שתצלה (בסוגיא דגמרא סברות שונות אם המעשה ארישא או אסיפא קאי [1]).

23) כן גם הברייתא דף מ׳ א׳ (תוספתא פ׳ ד׳) מביאה הלכה והמעשה שהוא מקורה נספח אליה: ת"ר מרחיץ שפקקו נקביו (בתוס׳: שסתמו) מערב שבת, למוצ"ש רוחץ בו מיד, פקקו נקבין מערב יו"ט למחר נכנס ומזיע ויוצא ומשתטף בבית החיצון. א"ר יהודה מעשה במרחץ של בני ברק שפקקו נקביו מערב יו"ט, למחר נכנסו ראב"ע ור"ע והזיעו בו ויצאו ונשתטפו בבית החיצון (ההלכה נצרה אות באות את הבטויים שבספור ר׳ יהודה!)

24) כן גם בתוספתא שם: ר׳ יהודה אומר בצונן אבל לא בחמין, א"ר יהודה מעשה (זה הוא באמת כל מה שאמר ר׳ יהודה!) בבייתוס בן זונין שהיו ממלאין לו דלי של צונן מערב שבת וכו׳ (מן הברייתא שהובאה בלי לבוש מעשי בגמרא שבת ל"ט, ב׳, וקמ"ז, ב׳, לא היינו יודעים כי המעשה מקור לה, לולא נשמר במקרה בתוספתא).

25) בתוספתא שבת ה׳ (ו) = בבלי קמז, א׳: „הרטנין יוצאין בסודר שלהם, ולא הרטנין בלבד אמרו אלא כל אדם" הוא דבר שיצא מתוך המעשה: א"ר יהודה מעשה בהורקנוס בנו של ר"א בן הורקנוס שיצא בסודר על כתפו בשבת, וחכמים אמרו על זה: אפילו אין נימא כרוכה לו באצבעו. — כן גם מה שמובא שם בגמרא. „א"ר יצחק בר יוסף א"ר יוחנן, היוצא בטלית מקופלת מונחת על כתפו בשבת חייב חטאת" — יודעים אנחנו במקרה תולדות חומרא זו היטב, כי נשמר ספור המעשה בפני עצמו שם בגמרא: כי אתא רב דימי אמר, פעם אחת יצא רבי לשדה והיו שני צדי טלית מונחין על כתפו, אמר לפניו יהושע בן זירוז בן חמיו של רבי מאיר: בזו לא חייב ר׳ מאיר חטאת? (לפי נוסחא אחרת, יהושע בן כופסאי חתנו של ר"ע אמר לו: בזו לא חייב ר"ע חטאת?) על זה ענה רבי:

---

[1] כעין זה גם להלן במס׳ רה"ש „ראינוה שנים במזרח" (ציון 45).

דקדק ר"מ על כך? שילשל רבי טליתו. לא היה איפוא דין כזה ידוע לרבי כלל, גם לא היה צריך ללמדו מן הכתוב או מסברא, אבל השמועה על דבר מנהג ותיקים עשתה רושם, ומעשה רבי והסכמתו נהפכו אצל ר' יוחנן להלכה, גם לפי נוסחא שלישית שם: „נשאל איתמר", הכוונה שביקש רבי להתיר, אבל כשאמרו לו דעת ר' מאיר קיבלה. ובכל אופן מעשה רבי הוא היסוד להלכה, אשר מסר ר' יוחנן.

26) דבר שאינו פשוט כל כך ואינו ניכר בתחלת העיון כמעשה מסוג המקורים, כי אם כמעשה לסתור, הוא ספור ר' יהודה, שבת קכ"א, א' למשנת כפיית קערה „על עקרב שלא תישך": „מעשה בא לפני ר' יוחנן בן זכאי בערב ואמר חוששני לו מחטאת", יפה דק מזה הח' ר"א ביכלר בספרו על החסידים הראשונים [1], כי נמצאו אז בערב אצל ציפורי יהודים שומרי שבת; אבל יותר אין להוציא ממשנה זו. כשנעמיק חקר נמצא, כי הפירוש הרגיל לספור ההוא (אשר אותו מקבל המחבר הנ"ל ומוסיף כי אפילו אדם פשוט בערב [even the ordinary man] לא חשב להרוג עקרב בשבת, ור' יוחנן בן זכאי לא יעין לו זאת), כי אף על כפיית כלי השיש ריב"ז מחטאת—אינו מתקבל על הדעת כלל. ראשית מטעם זה: מן ר' יוחנן בן זכאי עד זמן רבי, במשך דורות התנאים, אין כל רושם למהפכה גדולה כזה, מן חשש חטאת אפילו על כפיית כלי – עד היתר גמור להריגת המזיקין שאומר ריב"ל (שבת קכ"א, ב) כדבר פשוט, בלי כל זכר לראשונות. הרי ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא ור"א בן עזריה ור' טרפון ואח"כ ר' מאיר ור' יהודה ור' יוסי הגלילי וכל חבריהם המרובים לא מצאו אף מלה אחת להגיד בדבר מעשי כזה, בשאלה עיקרית לענין שלטון הדת במקום סכנה, במשך התהפכות הדעות מן החומרא הנפרזה עד ההיתר הרווח או גם המצוה להרוג נחשים ועקרבים (עד שהוסיפו גם כי אם יש חסידים שאין רוחם נוחה מזה – אותם חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם)? כמו שאין הטבע עושה קפיצות, כן אין קפיצות ופסיעות גסות כל כך במהלך המחשבה של חכמי ישראל בדורות התנאים והאמוראים, ובכל אופן לא היתה המשנה או התוספתא נמנעת מלהזכיר איזה רושם של חלוקי דעות. אבל אין אף אות אחת! רק על רבי נמסר שאמר לרגלי הריגת נחש או עקרב, „פגע בו כיוצא בו" וגם את דברו זה פירשו אמוראי בבל: „דשפיר עבד" (שם בגמרא), ואין לבם נוקפם כלל, ואין קושיא ותיובתא אפילו מדברי ר' יוחנן בן זכאי! — שנית: מן הנמנע שלא היתה הגמרא מדייקת: „מעשה לסתור?" ומשלימה המשנה כדרכה: חסורי מחסרא והכי קתני.

בעבור זה אני חושב כי משנה קצרה היא שנשמטו בה מלים, וכי המעשה שסיפר ר' יהודה באמת הוא שהרג איש בערב עקרב בשבת, ועל זה חשש ריב"ז לחטאת, כי די בכפיית כלי (והוא המקור למשנה), וקצור הלשון נשתרבב מן המשנה על דבר המעשה השני בערב (קמ"ה, א') בדבר „לא יתן עליו

Ad. Büchler, The Ancient Pious Men, London 1922, p, ‎:7. (1

שעיה״י[1]) בזה יבוא הכל על מכונו. אבל נאלין אני להגיד שאני מוצא את כל הבנין במחקר הה׳ ביכלר הופך. ספק גדול אצלי אם היה ר׳ יוחנן בן זכאי בערב מימיו! אין רושם בתלמוד לבית מדרש שלו שם ואין זכר לתלמידי חכמים וחסידים במקום הזה (כמו בכלל בגליל) בזמנו, ונראה כי הכוונה במשנה רק שהמעשה התרחש בערב אצל שומר דת ישראל ובא לפני ריב״ז לירושלים או ליבנה או לברור חיל. ומאמר עולא בירושלמי פ׳ ט״ז על ישיבת ר׳ יוחנן בערב נוסד גם הוא רק על המשניות שלפנינו (אשר נקל לטעות בפירושן) ואין לו מקור אחר, זולתי שידע עולא כי שתי השאלות באו במשך י״ח שנה. אפשר כי רק זאת אמר עולא וגם כי בעבור זה צפה ריב״ז שסוף הגליל ליחרב, והשומע או המעתיק טעה. צריך אני להוסיף עוד, כי גם ר׳ „חנינא בן דוסא״ בירושלמי ברכות ד׳ ה׳ שמביא הה׳ הנ״ל בתור תושב ערב על שיחת החמרים, בודאי טעות היא במקום ר׳ חנינא סתם או ר׳ חנינא בר חמא אשר ישב בציפורי, כי גם מר״ח בן דוסא אין שום רושם בגליל זולתי בירושלים או בקירבתה, והחמרים בערב לא ידעו ממנו דבר.[2])

27) בתוספתא שבת ט״ו (ט״ז): „מלה הראשון ומת, שני ומת, שלישי ומת רביעי לא תמול״ המקור בצדה של ההלכה: מעשה בד׳ אחיות בציפורי שמלה שניה ושלישית ומתו, בא מעשה לפני רבן גמליאל ואמר רביעית לא תמול.

28) ערובין מ״ה, א׳ (במשנה פרק ד׳): מי שישן (=שאילתות ור״ח) בדרך ועמד . . . סמוך לעיר . . . לא יכנס, „ר׳ יהודה אומר יכנס״, א״ר יהודה מעשה היה ונכנס ר׳ טרפון בלא מתכוין״. הברייתא שבגמרא מוכיחה, כי דבר אחד הוא: תניא א״ר יהודה מעשה בר״ט . . . לישהרית מצאוהו רועי בקר . . . אמרו לו משם ראיה? (ובכן מסרו בשם ר׳ יהודה „אומר״ וכיוונו למעשה שסיפר).

29) עירובין ס״א (משנה ריש פ״ו): הדר עם העכו״ם בחצר או עם מי שאינו מודה בעירוב הרי זה אוסר עליו (בגמרא סתם; במשניות: דברי ר״מ, וכן לפי הגמרא ס״ב, א׳). ראב״י אומר לעולם אינו אוסר עד שיהיו שני ישראלים אוסרין זה על זה. „א״ר גמליאל, מעשה בצדוקי אחד, שהיה דר עמנו במבוא בירושלים ואמר לנו אבא, מהרו והוציאו את הכלים למבוי עד שלא יוציא ויאסור עליכם״ (=המקור). הגמרא הוקרת שם בסברית ראב״י לעומת סברת ר׳ מאיר (=קבלתו מר׳ גמליאל) שנקבעה במשנה בתור הלכה ראשית, ומשנת ראב״י נספחה לה, אי דירת עכו״ם שמה דירה? ונפלא הוא, כי לפי הגמרא קול גדול

---

[2]) הן לא תיקון יחיד הוא זה שעלינו לעשות במשנה זו; הרי גם מה שנשנה „על ציאה של קטן״ צריכים אנו לתקן לפי פירוש הגמרא: מפני קטן!

[2]) כתבתי על זה ביחוד במאסף Jeschurun היו״ל בברלין (שנת 1924) בהערה למחקרי ד״ר ש׳ קליין על הגליל, ותשובתו על דברי לא דחתה את טענותי; אני מחזיק בדעתי על הגליל עד שימציא לי רושמים יותר בטוחים מחיי חכמי ישראל שם קודם זמן בר כוכבא.

לא יסף היא מגדולי אמוראי בבל וא״י שההלכה רק כר״א בן יעקב. שמואל אומר: הלכה כראב״י. רב הונא: מנהג כראב״י. ר׳ יוחנן: נהגו העם כראב״י. אביי לרב יוסף: קיימא לן משנת ראב״י קב ונקי. אם כן איפוא, איך נהיה הדבר שנקבעה הרישא במשנה כנגדו והיא תומכת יסודותיה בקבלה מר׳ גמליאל, וכל זה לבטלה? צריכים אני לבאר הדבר, כי משנת ראב״י, אשר הלכה כמותה, אינה מוסבה כלל על הרישא שהיא בצורה שהיא לפנינו במשנה, כי אם על ההלכה שנמסרה בתוספתא ריש ס׳ ה׳ (ה׳) הוצ׳ צוקרמ׳ עמ׳ 147: „הצר של גויים הרי היא כדיר של בהמה; מותר להכניס ולהוציא מן ההצר לבתים ומן הבתים להצר . . . היה ישראל אחד שרוי בתוכה הרי זו אסורה . . . ראב״י אומר, לעולם אינו אוסר עד שיהו שני ישראלים אוס־ין זה על זה והלכה כדבריו״. רבן גמליאל לא נזכר שם כלל, וגם לא ענין צדוקי. המשפט על הצר גויים, שהוא כדיר של בהמה, אולי נאמר בזמן המלחמות והגזרות ולא נתקבל בקרב העם, כן גם לא ההלכה „היה ישראל אחד שרוי בתוכה״. אבל בזמן כתיבת המשנה של ר׳ יהודה הנשיא ניתן להלכה הקדומה (שנתבטלה) בדבר שכונת הגוי, מובן אחר: לא שדירתו דירת בהמה, כי אם שאינו מודה בעירוב, דוגמת צדוקי (איך היה יכול ר׳ יהודה הנשיא, ידיד אנטונינוס קיסר, לבאר באופן אחר לנכרים ענין הדר עם העכו״ם ?) ומזה יצאה הרישא שבמשנה שנסמכה על קבלת ר״ג במעשה הצדוקי.

30) עירובין ע״ב, ב׳, בברייתא: „ת״ר מי שיש לו בית שער, אכסדרא ומרפסת בהצר חברו . . . ר׳ יהודה אומר אינו אלא מקום דירה בלבד״. א״ר יהודה מעשה בבן נפחא (בתוספתא יש גירסא: נשיא) שהיו לו ה׳ הצירות באושא ובא מעשה לפני חכמים ואמרו אינו אוסר אלא בית דירה: מתוך עדות המעשה מסרו „ר׳ יהודה אומר״. בתוספתא נמצא רק המעשה וההלכה מי שיש לו ה׳ חצירות נאמרה בפני עצמה.

31) עירובין פ״ח (משנה ה): אמת המים שהיא עוברת בחצר אין ממלאין הימנה בשבת אא״כ עשו לה מחיצה גבוהה י׳ טפחים בכניסה וביציאה. ר׳ יהודה אומר כותל שעל גבה תידון משום מחיצה. א״ר יהודה מעשה באמה של אבל שהיו ממלאים ממנה על פי זקנים בשבת (בברייתא: ת״ר . . . מעשה באמת המים שהיתה באה מאבל לציפורי). רש״י: דמהניא לה מחיצת כותל.— הנה כאן המקור במעשה שנעשה על פי זקנים ור׳ יהודה רק מעיד עליו.

32) בבלי פסחים ק׳, א׳, מתוך (ברייתא בירושלמי פ׳ ערבי פסחים ה״א, ובתוספתא ברכות פרק ה׳) אנחנו רואים, איך הלוקי דעות במנהג, שלא הכריעו בו לפנים, נותנים יד בסבת מעשה שהתרחש, שדעה אחת נהפכת להלכה פסוקה, ומכאן והלאה היא נשנית (ואח״כ נכתבת) בלשון האחרת בצד אותן הילוקי הדעות, כאילו היא דבר אחר. „לא יאכל אדם ערב שבת מן המנחה ולמעלה כדי שיכנס לשבת בתאוה, דברי ר׳ יהודה: ר׳ יוסי אומר הולך ואוכל עד שעה שתחשך״ (תוספתא). „מעשה ברבן שמעון בן גמליאל ור׳ יהודה ור׳ יוסי (בירושלמי אין „ר׳ יהודה״) שהיו מסובין בעכו וקידש עליהם היום, א״ל רשב״ג לר׳ יוסי: נפסוק

לשבת[1]! אמר לו: בכל יום ויום אתה מחבב דברי בפני יהודה, ועכשיו אתה מחבב דברי יהודה בפני? הגם לכבוש את המלכה עמי בבית? — א"ל אם כן לא נפסוק, שמא תקבע הלכה בישראל. אמרו,[2] לא זזו משם עד שקבעו הלכה כר' יוסי". מכאן יצאה לשון ההלכה בברייתא (שם): דתניא מפסיקין לשבתות דברי ר' יהודה (הוא לא אמר בלשון זה מעולם!) ר' יוסי אומר אין מפסיקין ומעשה ברשב"ג וכ' (כאילו המעשה לסיוע, בעת שהוא המקור!). ובירושלמי נוספה ההלכה בלשון זו כדבר בפני עצמו אל "מתניתא דר' יהודה דתני ע"ש מן המנחה ולמעלן לא יטעם אדם עד שתחשך וכו'".

33) יומא ס"ה, א' (משנה ו', ג'): "מסרו למי שהיה מוליכו, הכל כשרין להוליכו, אלא שעשו הכהנים הגדולים קבע . . . א"ר יוסי מעשה והוליכו ערסלא וישראל היה". המעשה הזה הוא מקור ההלכה, כי בו נמסר מה שהיה נהוג בזמן הבית (אין צריך לראות בו אחת התקנות שנעשו בשנים האחרונות לפני החורבן, כמו שסובר הה' ביכלר במחברתו החשובה על הכהונה והעבודה[3]) ונפקא מינה, כי מה שהובא בגמרא בברייתא: ת"ר איש, להכשיר את הזר, עתי, שיהא מזומן וכ' — הוא נסיון מאוחר לסמוך המעשים המקובלים למה שכתוב, אבל בזמן הבית לא היה מדרש הכתובים באופן כזה ידוע כלל (עיי' מאמרי על תורת חכמי ישראל והאגדה הנוצרית, בהתרן ניו־יורק, חוברת מנחם אב תרפ"ב עמוד 74—72).

34) סוכה ריש פרק א': "סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה ר' יהודה מכשיר". מהיכן לקחה משנה זו את הקצב "עשרים אמה"? הסברות השונות של אמוראי בבל (עד עשרים אמה אדם יודע שהוא דר בסוכה, למעלה מזה לא שלטא ביה עינא; עד עשרים אמה אדם יושב בצל סוכה; עד עשרים אמה אדם עושה דירתו דירת ארעי) הן רק נסיונות לבאר המספר, שלא ידעו לו מקור, בחשבם שהוא קבוע על יסוד איזה רעיון וטעם הגיוני. ואע"פ שבעין זה נאמר בעירובין במבוי שהוא גבוה למעלה מעשרים אמה ימעט, ושם נמסר כבר מר' יהודה אמר רב: חכמים לא למדוה אלא מפתחו של היכל ור' יהודה לא למדו אלא מפתחו של אולם, דתנן "פתחו של היכל גבוה עשרים אמה". הנה אף אצל אמוראי בבל לא נחשב פירושו של רב בזה כדבר שריר וקיים, כי רב חסדא אומר (עירובין ב', ב'): הא מתניתא אטעיתיה לרב, דתניא מבוי שהוא גבוה מכ' אמה יותר מפתחו של היכל וכ'. ואצל סוכה אין האמוראים לוקחים פתחו של היכל אפילו לאסמכתא. אבל האמת היא כי מעשה שהיה ושאין מקשין על הקצב שבו, כי כך הווה, הוא מקור ההלכה, והוא מה שנמצא

---

1) בירושלמי "רצונך שנפסוק לשבת?" ורק בבבלי נוסף "וניחוש לדברי ר' יהודה חברנו", אבל נראה כי לא היה אז עוד כלל הישיש, כי לא היה הדבר לפני זה ענין של הלכה והיה תלוי רק בנימוס.

2) היא קבלה מאוחרת.

3) Ad. Büchler, Die Priester u. d. Cultus im letzten Jahrzent, Wien 1895, p. 152.

בתוספתא והובא גם בגמרא: א״ר יהודה מעשה בהילנה המלכה בלוד שהיתה סוכתה גבוהה מעשרים אמה והיו זקנים נכנסים ויוצאים לשם ולא אמרו לה דבר (כמו כן במקומות אחרים ר׳ יהודה מעיד על מעשה זקנים והדברים נמסרים בקצרה כמאמר הלכה: לעיל ציון 31 בעירובין ולהלן ציון 98 בעלית בית נתזה). וכמו שראינו למעלה במעשרות (ציון 20) שהמספר חמש יצא מתוך המעשה השלילי של ג׳—ד׳, כן גם מוצא עשרים לפנינו מן המעשה, אעפ״י שאפשר כי המלכה הילני מצדה בהפצה לפאר סוכתה עשתה גבהה כפתחו של היכל.

35) סוכה פרק ב׳: „הישן תחת המטה בסוכה לא יצא ידי חובתו . . . א״ר שמעון מעשה בטבי עבדו של ר״ג שהיה ישן תחת המטה וא״ל ר״ג לזקנים ראיתם טבי עבדי שהוא תלמיד חכם . . . ולפי דרכנו למדנו (ראה לעיל ציון 1[1]) שהישן תחת המטה לא יצא ידי חובתו״. כאן המעשה מפורש בתור מקור ההלכה שבראש המשנה.

36) שם: אוכלין ושותין עראי חוץ לסוכה (בסדור הגמרא נפסקה כאן המשנה שלא כהוגן, כי בדף כ״ו, ב׳ המשנה היא ההמשך!) „מעשה והביאו לו לר׳ יוחנן בן זכאי . . . וכשהביאו לו לר׳ צדוק אוכל פחות מכביצה נטלו במפה ואכלו חוץ לסוכה]״,— זה מקור ההלכה.

37) כן גם שם ב׳, ז׳ (בבלי כ״ח, ב׳): מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית, ב״ש וב״ה נדונין ע״ד מעשה שהלכו זקני ב״ש וזקני ב״ה לבקר את ר׳ יוחנן בן החורנית ומצאוהו שהיה יושב ראשו ורובו בסוכה — בתור מקור דעותיהם.

38) שם ג׳, ז׳ על שיעור אתרוג גדול: ר׳ יוסי אומר, אפילו אחד בשתי ידיו, המקור נמצא בברייתא (ל״ו, ב׳): תניא א״ר יוסי, מעשה בר׳ עקיבא שבא לבית הכנסת ואתרוגו על כתפו.

39) שם משנה ה׳, לדעת ר׳ מאיר שאוגדין את הלולב (לאו דוקא במינו) אפילו במשיחה, המקור בצדה: א״ר מאיר מעשה באנשי ירושלים (לא מעשה בודד, כי אם כן היה נהוג אצל העשירים!) שהיו אוגדין את לולביהן בגימוניות של זהב.

40) בתוספתא סוכה סוף פרק ז׳: „יו״ט הראשון של חג אין אדם יוצא ידי חובתו בלולבו של חבירו אלא אם כן נותנו במתנה גמורה לחברו. ומעשה (= מקור ההלכה) ברבן גמליאל וזקנים שהיו באים בספינה ולא היה עמהם לולב ונטל ר״ג לולב בדינר זהב וכיון שיצא בו ידי חובתו נתנו במתנה גמורה לחבירו״. במשנה (בבלי מ״א, ב׳) הוא רק אגב אורחא „מפני שאמרו חכמים אין אדם יוצא ידי חובתו ביו״ט הראשון בלולבו של חברו״, ובגמרא הובאה הברייתא בתשלום

---

[1]) העירני הר״א שוואריץ כי בגמרא יומא ע״ט, ב׳ מובא על זה בלשון „ותני עלה״ שהחמיר ריב״ז על עצמו והעירו התוספות שם כי הלא על יסוד „חסורי מחסרא והכי קתני״ שבגמרא, ע״ש.

הסלים, „אא״כ נתנו לו במתנה״, עם פ ר ט י ה מ ע ש ה ברבן גמליאל ור׳ י ה ו ש ע ו ר א ב ״ ע ור׳ ע ק י ב א שהיו באים בספינה ולא היה לולב אלא לר״ג בלבד שלקחו באלף זוז, נטלו ר״ג ויצא בו ונתנו לר׳ יהושע במתנה, נטלו ר׳ יהושע ויצא בו ונתנו לראב״ע במתנה וכו׳ נפקא מינה: כ י ל א ה י ׳ ש ו ם ח ל ו ק ד ע ו ת ב י ן ג ד ו ל י ה ח כ מ י ם ל ע נ י ן ח י ו ב ה מ ת נ ה בשעה כזו כשאין לכל אחד אתרוגו, ועל פי מ ע ש ה זה ההלכה בתוספתא; ו מ ז מ ן מ א ו ח ר הוא מדרש הכתוב (שם בגמרא): מנא הני מילי? דת״ר ולקחתם, שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד; לכם — משלכם, להוציא את השאול ואת הגזול; מ כ א ן א מ ר ו ה כ מ י ם אין אדם יוצא ידי חובתו וכו׳. באמת אין המליצה „מכאן אמרו חכמים״ מתבארת תמיד במובן שהקודם לזה הוא ש ר ש המאמר, כי הרבה פעמים פתרונה הוא: ל ע נ י ן כ ז ה א מ ר ו, או: ז ה מ ת א י ם ל מ ה ש א מ ר ו (כן פסחים צ״ט, א׳ להרגלי חדוד רחוק קצת בהלכה: „אמר להן ואמרו לו״ — מ כ א ן א מ ר ו ח כ מ י ם יפה שתיקה לחכמים ק״ו לטפשים״, ולהוציא מלבם של הטועים לחשוב כי מתוך ההידוד בדיני פסח יצא לקח טוב זה, ניסף בפירוש: „שנאמר א״ל מהריש הכם יחשב״, כן גם בתוספתא סוף עירובין: הלכות שבת, חגיגות — אין להם על מה שיסמוכו — מ כ א ן ה י ה ר ׳ י ה ו ש ע א ו מ ר צבתא בצבתא מתעבד, והוא משל ידוע, כן גם באבות א׳: מכאן אמרו כל המרבה שיחה עם האשה וכו׳ וסופו יורש גיהנם — דבר שאינו יוצא כלל מן הדיוק, אשר בעצמו הוא פירוש „באשתו אמרו״, אבל הכוונה: ז ה מ ת א י ם ל מ ה ש א מ ר ו).

41) בתוספתא סוכה ג׳: „לולב דוחה את השבת בתחלתו וערבה בסופה, המקור בצדו: „מ ע ש ה וכבשו עליה ביתוסין אבנים גדולות מערב שבת . . . והוציאום מתחת האבנים בשבת״.

42) ביצה ג׳, ח׳ (בבלי כ״ט, א׳): אם היה כלי של מדה ימלאנו. מעשה באבא שאול בן בטנית שהיה ממלא מדותיו מעיו״ט ונותן ללקוחות ביו״ט = המקור.

43) ראש השנה א׳, ו׳ (בבלי כ״ב, א׳): מעשה שעברו יותר מארבעים זוג (אם כן, היה ההיתר להלל שבת בשביל קדוש החדש י ד ו ע ה י ט ב ל כ ל ה ע ם ב מ ד י נ ה!) הוא מקור ההלכה שמהללין עליו את השבת.

44) שם: אב ובנו שראו את החדש ילכו, לא שמצטרפין זה עם זה . . . א״ר יוסי מ ע ש ה בטוביה הרופא שראה את החדש בירושלים הוא ובנו ועבדו משוחרר . . . וכשבאו לפני ב״ד קבלו אותו ואת עבדו ופסלו את בנו = המקור.

45) שם כ״ה, ז׳ „מעשה שבאו שנים ואמרו ראינוהו שחרית במזרח . . . כשבא ליבנה קיבלן ר״ג״, המשנה נראית כיוצאת מן הכלל במה שהיא מזכירה בתחלה את המעשה ואח״כ מה שיוצא ממנו להלכה כי מה שעשה ר״ג עשוי וכן כל ב״ד וב״ד מימות משה. אבל אפשר גם כי המשנה ה ק ו ד מ ת „דמות צורות לבנה היו לו לר״ג בטבלא״ תלויה במעשה זה, כי ממנו יוצא ש ל א ש ע ה ר ״ ג בעיקר הדבר ל ע ד ו ת ה א נ ש י ם וקיבלם אף אם היו מכחישים דברי עצמם, כי סמך על חשבונו וקבלתו מבית אבי אביו. בכל אופן המעשה גם כאן מקור ההלכה (כעין זה לעיל ציון 22).

46) המשנה תענית ב׳, ה׳: „מעשה בימי ר׳ חלפתא ור״ח בן תרדיון שעבר

אחר לפני התיבה וגמר את הברכה כולה ולא ענו אחריו אמן, תקעו הכהנים ותקעו... וכשבא דבר לפני חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער המזרח ובהר הבית" -- היא לפי הנראה אחת מהגירסאות השונות בענין זה, ולא היותר נכונה ויש לבכר עליה את הברייתות בבלי תענית ט"ז, ב' על סדר התפלה המפורט: סופו: וכן בכל ברכה וברכה, באחת אומר תקעו ובאחת אימר הריעו, וכך הנהיג ר' חלפתא בציפורי ור"ח בן תרדיון בסיכני, וכשבא דבר לפני חכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשער המזרח ובהר הבית.

47) למשנה תענית ג' ה': „על אלו מתריעין בכל מקום, על השדפון על חיה רעה" המקור נוסף: מעשה שירדו זקנים מירושלים לעריהם וגזרו תענית על שנראה כמלוא פי תנור שדפון באשקלון, ועוד גזרו תענית על שאכלו זאבים ב' תינוקות.

48) שם למשנה ה': „על כל צרה שלא תבוא מתריעין חוץ מן רוב גשמים — מעשה שאמרו לו להוני המעגל התפלל שירדו גשמים (וכשהיה נכון להתפלל אח"כ שיחדלו, שלח לו שמעון בן שטח שהוא ראוי לגזור עליו נדוי— כן לפי המשנה; אבל לפי הברייתא תענית כ"ג, א', אמר הוא בעצמו לעם: כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה—מקור עוד יותר ברור להלכה הקודמת).

49) במשנה יבמות ט"ו, ב' (בבלי קט"ו, ב') מתגלה לנו להגלי וכוה מקור הלכה: „בית הלל אומרים לא שמענו אלא בבאה מן הקציר ובאותה מדינה וכמעשה שהיה, אמרו להן בית שמאי, אחת הבאה מן הקציר ואחת הבאה מן הזיתים". המעשה לא נמסר במשנה, אבל על ידי שמואל בגמרא: שלפי קציר חטים היו והלכו עשרה בני אדם לקצור חטין, נישכו נהיש לאחד מהם ומת ובאת אשתו והודיעה לבית דין ושלחו ומצאו כדבריה, באותה שעה אמרו האשה שאמרה מת בעלי תנשא.

50) דבר כעין זה נמצא גם בתוספתא פרה ט' (ה'), הוצ' צוקרמ' 638 גבי לא יטול אדם מי חטאת ואפר חטאת..: חנינא בן עקיבא אומר, „לא אמרו אלא בירדן בלבד", היינו יכולים להשוב כי הוא מסברא או ממדריש הכתובים, לולא נמסר לנו במקרה ביתר דיוק בגמרא יבמות (שם): לא אמרו אלא ירדן ובספינה וכמעשה שהיה, והמעשה מפורש על ידי רב: אדם שהיה מעביר, מי חטאת ואפר חטאת בירדן ובספינה ונמצא כזית מן המת תחוב בקרקעית של הספינה, באותה שעה אמרו לא ישא אדם מי חטאת וכו'.

51) יבמות ק"ד, ב' (משנה י"ב, ה'): ומעשה באחד שחלץ בינו לבינה בבית האסורים ובא מעשה לפני ר"ע והכשיר — המקור למאמר ר"ש ור' יוחנן הסנדלר שגם בקרוב או פסול החליצה כשרה.

52) יבמות קכ"א, א', במשנה: נפל למים בין שיש להם סוף בין שאין להם סוף אשתו אסורה; א"ר מאיר (= מקור ההלכה הקודמת!) מעשה באחד שנפל לבור הגדול ועלה לאחר ג' ימים. [כנגד זה:] א"ר יוסי מעשה בסומא שירד לטבול במערה וירד מושבו אחריו ושהו כדי שתצא נפשם והשיאו את נשותיהם. — בגמרא הובאה ברייתא השונה לכתחלה את עדות המעשה של ר' מאיר כהלכה משמו: ת"ר נפל למים בין שיש להם סוף בין שאין להם סוף אשתו

אסורה, דברי ר׳ מאיר, וחכ״א שיש להם סוף אשתו מותרת. — אפשר גם כי המעשה הסתמי באחד שנפל לבור אינו כי אם זכרון המעשה בבתו של נחוניא חופר שיחין שנפלה לבור הגדול ואח״כ עלתה (מכאן הפרט „בור הגדול" הלקוח מן המעשה שהיה, אעפ״י שהיינו מחכים לישמוע, „מים שאין להם סוף" כלשון ההלכה). כן נראה כי הסיפור בברייתא (שם) „תניא א״ר עקיבא פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי כפינה אחת מטורפת בים והייתי מצטער על ת״ח שבה ומנו ר׳ מאיר" אינו אלא דבר אגדה אשר יצא בשנויי השמות מתוך הסיפור שקדם לו על ר״ג ור״ע, ומתוך דעתו של ר׳ מאיר על האפשרות להנצל ממים שאין להם סוף.

53) כתובות ב׳, ט׳: „אין אדם נאמן על ידי עצמו. א״ר זכריה בן הקצב המעון הזה, לא זזה ידה מתוך ידי משעה שנכנסו עכו״ם לירושלים עד שיצאו. אמרו לו: אין אדם מעיד על עצמו", מעשה של ר׳ זכריה הוא מקור המאמר שלפניו.

54) ברייתא כתובות ק״ב, ב׳ (תוספתא פ׳ י״א): מי שמת והניח בן קטן לאמו (תוס׳: בן שמת אביו, ואמו אומרת). יורשי האב אומרים יהא גדל אצלנו ואמו אומרת יהא בני גדל אצלי, מניחין אותו אצל אמו ואין מניחין אותו אצל ראוי ליורשו — מעשה היה ושחטוהו. (על פי המעשה קבעו ההלכה).

55) קידושין נ׳, ב׳, למשנת „המקדש אשה ובתה או אשה ואחותה כאחת אינן מקודשות" נספה המקור: „ומעשה בחמש נשים ובהן שתי אחיות וליקט אדם כלכלה של תאנים ושלהן היתה ושל שביעית היתה . . . וקיבלה אחת מהן על ידי כולן, ואמרו חכמים אין אחיות מקודשות". נאלץ אני להגיד כאן דבר שאני מצטער עליו, אבל כבודם של אמוראי בבל המאוחרים (או אפשר כי סבוראי הם בסוגיא זו, או תלמידים שלא חקרו כהוגן) — במקומם מונח, והאמת ברה היא ומזהירה, כי בהבנת משנה זו שגו לא רק במה שלא הכירו הכלל של המעשה בתור מקור, כי אף לסוף דעת רב לא ירדו, אשר ידע היטב כלל זה. התעלמות היחס שבין ההלכה והמעשה הובילה כאן לשגיאה נפלאה. כי הנה בגמרא נ״ב, א׳ נמסר. „אמר רב ש״מ ממתניתין ארבע, ונקט רב בידיה תלת: ש״מ המקדש בפירות שביעית מקודשת; וש״מ קידשה בגזל אינה מקודשת (מדקתני שלהן היתה ושל שביעית היתה), וש״מ אשה נעשית שליח לחברתה אפילו במקום שנעשית לה צרה". כל זה פשוט ומבואר היטב, כי הוא יוצא מתוך המעשה. ומה שנמסר „ונקט רב בידיה תלת" טעמו גם כן ברור לנו, כי הרי גם ההלכה הקודמת במשנה עצמה (קידושי אשה ואחותה), יוצאת מהמעשה, ואם כן ידע רב את הכלל והשכיל לומר, כי לא רק דבר אחד שבמשנה כי אם בסך הכל ארבעה דברים, אם כן עוד שלשה אנו למדים מן המשנה, רק את השלשה היה צריך לבאר. אבל תלמידים מאוחרים שנעלם מהם כל זה תמהו והוסיפו בגמרא: „ואידך מאי? (ההלכה הרביעית אשר לא הגיד רב!) והשיבו מסברא: „קידושין שלא נמסרו לביאה". — ונחשביה (רב נמי לה)? — „משום דמספקא ליה אי כאביי אי כרבא (!)" — מכאן מוכח כי ההוספה היא מאחרוני האמוראים או תלמידיהם, והמשכיל יודה, כי לו הוציא רב מן המשנה והמעשה שבה ארבע

הלכות חדשות ונכונות לפי דעתו לא היה צריך להסתיר אחת מהן מפני ספק שהטילו בה הבאים אחריו. אבל באמת אמר רב, כי עוד שלש יש, ובכללן ארבע, וזה מאשר ומחזק את היסוד אשר הנחנו. (כמובן אין גם לישב בדוחק כי קידושין שלא נמסרו לביאה היינו ב' אחיות, בהיות הדבר ברור שהמקשה מבקש ענין רביעי מחוץ למשנה; וגם שם בסוגי' עצמה, נ"א, א, מקשה הגמרא כנגד רבא: תנן המקדש אשה ובתה וכו'.)

56) קדושין פ', א', אנו מוצאים הלכה מקובלת מדור ראשון של אמוראי א"י: „א"ר יוחנן מלקין על החזקות, סוקלין ושורפין על החזקות". כמקור ההלכה, שהיא מאושרה גם ממקום אחר („כדרבה בר רב הונא, דאמר רבה ב"ר הונא איש ואשה תינוק ותינוקת שהגדילו בתוך הבית נסקלין זה על זה ונשרפין זה על זה") יש לראות את הסיפור הנספח לה: א"ר שמעון בן פזי אמר ריב"ל משום בר קפרא: מעשה באשה אחת שבאת לירושלים ותינוק מורכב לה על כתפה וכו'.

57) משנה גטין א' ב' (בבלי י', א'): „כל גט שיש עליו עד כותי פסול חוץ מגטי נשים ושחרורי עבדים". המקור: מעשה שהביאו לפני ר"ג לכפר עותנאי גט אשה והיו עדיו עדי כותים והכשיר (לא כפירוש רבא דרבן גמליאל מיפליג פליג והסורי מהסרא!)

58) נדרים ו', ו' (בבלי נ"ב א'.) הנודר מן הבשר מותר ברוטב וקיפה, ור' יהודה אוסר. א"ר יהודה, מעשה ואסר עלינו ר' טרפון בביצים שנתבשלו עמו (כפירוש רש"י: בשביל רוטב שנכנס בביצה ובשביל טעם בשר שנכנס בביצים, לפי זה הוא מקור לדעת ר' יהודה; ולא כפירש הר"ן „לסייע לר' יוסי מייתי הך עובדא").

59) שם ט', י' (בבלי ס, א'): „קונם שאני נושא את פלונית כעורה והרי היא נאה . . . מותר בה . . . ומעשה באחד שנדר מבת אחותו הנאה והכניסוה לבית ר' ישמעאל וייפוה, אמר לו ר' ישמעאל: בני מזו נדרת? א"ל לאו, והתירה ר' ישמעאל כאן חשבו לפרש: חסורי מחסרא והכי קתני: ר' ישמעאל אמר אפילו כעורה ונעשית נאה... מעשה באחד וכו'", אבל אין כאן צרך בתיקון כזה, כי הרי לא כעורה היתה באמת כי אם נאה ור"י בעצמו אומר: בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות מנוולתן.

60) שם ס"ה, ב': פותחין לאדם בכתובת אשתו, המקור: ומעשה באחד שנדר מאשתו הנאה והיתה כתובתה ד' מאות דינרים.

61) נזיר א' ז' (בבלי ח' א'): הריני נזיר כמנין ימות החמה מונה נזירות כמנין ימות החמה, א"ר יהודה מעשה היה (שחייבוהו חכמים באמת נזירות הרבה) — כיון שהשלים מת. (תוספות: „ור' יהודה לסייע לת"ק קאתי" — כן הבינו הקדמונים את המקור).

62) בבא קמא ח', ו' (בבלי צ', א): „פרע ראש האשה בשוק נותן לה ארבע מאות זוז", — רק להלכה זו נספח המקור: מעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק, באת לפני ר"ע וחייבו ליתן לה ד' מאות זוז, והמכוון בהלכה הוא: „אפילו עד ד' מאות זוז", הסכום היותר גדול אשר צריך היה המבייש לשלם לפי שלמדו מתוך המעשה של ר' עקיבא, אבל בודאי

יקצבו הדיינים על הרוב פחות מזה, כן נפשטה האיבעיא בגמרא צ״א, א׳: „תנא קמא״ (כלומר: ההלכה) לקולא קאמר או לחומרא קאמר? — כי לקולא קאמר, דאיכא עני דלא בעי למישקל כולי האי, ורק השקפה פרטית של ר׳ עקיבא היתה כי כל בני ישראל שוים הם, ולדעתו זו לא הסכימו לדינא, ולא למענה הובא המעשה, כי דיינים אחרים קצבו קנס לפי כבוד המבוייש.

63) בבא בתרא י׳, ח׳ (בבלי קע״ה, ב׳): „ערב היוצא לאחר היתום שטרות גובה מנכסים בני חורין; מעשה בא לפני ר׳ ישמעאל ואמר גובה מנכסים בני חורין״ — על פי מעשה זה קבעו הלכה; כי מה שאמר לו בן ננס: „הרי החונק את אחד בשוק ומצאו חברו ואמר לו הנח לו פטור, שלא על אמונתו הלוהו, אלא איזהו ערב שהוא חייב: הלוהו ואני נותן לך״ — היא דבר חכמה, אבל לא ממין הטענה, ולכן לא השפיע על ההלכה[1], וכן אמר רבה ב״ב חנא א״ר יוחנן (קע״ה, א׳): אעפ״י שקילס ר׳ ישמעאל את בן ננס הלכה כמותו (כר׳ ישמעאל). אגב אנו רואים מדברי ר׳ יוחנן אישור הכלל אשר מצאנו, כי אין המעשה סיוע להלכה של „תנא קמא״ כי אם מקורה!

64) סנהדרין ה׳, ב׳ (בבלי מ׳, א׳): כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח — מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים = המקור.

65) ברייתא סנהדרין מ״ו, א׳. תניא ראב״י אומר שמעתי שבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה אלא כדי לעשות סייג לתורה. (בירושלמי חגיגה ב׳. אמר ראב״י שמעתי שעונשין שלא כהלכה ושלא כתורה). ומעשה באחד שרכב על סוס בשבת בימי יונים והביאוהו לבית דין וסקלוהו, לא מפני שראוי לכך, אלא שהשעה צריכה לכך. שוב מעשה באדם אחד... והלקוהו, לא מפני שראוי לכך וכו׳ (= מקורות).

66) עבודה זרה ג׳—ד׳ (בבלי מ״ב:) רשב״ג אומר שעל המכובדין אסורין שעל המבוזין מותרין. להבדל בין מכובדין ומבוזין מסור הוא המעשה במשנה שאח״כ: שאל פרוקלוס בן פילוסופוס את רבן גמליאל בעכו שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי... והשיב לו (בתוך שאר דברים): זו עומדת על פי הביב וכל העם משתינין בפניה.

67) שם ג׳, ז׳ (מ״ח, א׳): איזו היא אשרה... ר״ש אומר כל שעובדין אותה. ומעשה בצידן באילן שהיו עובדין אותו ומצאו תחתיו גל, א״ל ר״ש בדקו את הגל הזה, ובדקוהו ומצאו בו צורה, אמר להם: הואיל ולצורה זו עובדין

---

[1]) ר״י ל׳ זלוטניק בהתרן (ניסן תרפ״ג, עמוד 50) מבאר היטב ההלכה כי הניקה זו הוא תפיסת התובע בבעל חובו „obtorto collo״ למשכו לבית המשפט כפי החוקים הרומיים (כן הובא גם מתיא י״ח, כ״ח: ויחנקהו לאמר, שלם לי את אשר אתה חייב לי) והיא manus injectio הידועה, ואם יבוא או ערב ויאמר: הניחהו ואני ערב, לדין רומא אינו ערב אלא בזה שבעל החוב יתיצב למשפט (הערב הזה הוא vindex, עיין על חוק זה G. F. Puchta, Institutionen I., § 160).

נתיר להם את האילן. (מאמר ר״ש הוכנס למשנה על יסוד המעשה שנמסר ממנו).

68—70) עדיות ז׳, ג׳: העיד ר׳ צדוק על זוחלין שרבו על הנוטפין שהם כשרים. (המקור:) מ ע ש ה שהיה בבירת הפליא ובא מעשה לפני חכמים והכשירוהו. — שם ז׳, ו׳: העיד ר׳ יהושע ור׳ פפיים על ולד של שלמים שיקרב שלמים . . . א״ר פפיים אני מעיד ש ה י ת ה ל נ ו פרה זבחי שלמים ואכלנוה בפסח ואכלנו ולדה שלמים בחג (למען באה, למה היתה צריכה עדות זו, נוסף במשנה שר׳ אליעזר אומר ולד שלמים לא יקרב שלמים; ר׳ יהושע הסכים לר׳ פפיים על פי המעשה). — שם ז׳, ז׳: הם העידו שמעברים את השנה על תנאי; ומעשה בר״ג שהלך ליטול את רשות מהגמון לסוריא ושהה לבוא ועיברו את השנה על תנאי. — כן עוד הרבה הלכות בעדיות (ועל אחדות מהן, כמו על ענין מריש הגזול, יש עוד לדבר בפרטות).

71) מס׳ שמחות ה׳: ממשיכין לפני התנים ולפני הכלות צינורות של יין וצינורות של שמן ואין חוששין מפני דרכי האמורי ואין חוששין משום איסורין של אוכלין. מ ע ש ה ביהודה והלל בני ר״ג שנכנסו לבן זכאי לכבול [כן לתקן במקום „בבל״, כי שם היו יהודה וחזקיה, ירושלמי פסחים ד׳ ועי׳ ההלוין ג׳ 139] והמשיכו אנשי העיר לפניהם צינורות של יין (= המקור).

72) מנחות י׳, ב׳ (בבלי ס״ד, ב׳) מצות העמר לבוא מן הקרוב, לא ביכר הקרוב לירושלים מביאים אותו מכל מ ק ו ם. מ ע ש ה שבא מגגות צריפין (= המקור).

73) בכורות ד׳, ד׳ (בבלי כ״ה, ב׳): ואם היה מומחה לב״ד פטור מלשלם (בגמרא נפסקה כאן המשנה שלא במקומה). מ ע ש ה בפרה שניטלה האם שלה והאכילה ר״מ לכלבים . : . א״ל ר״ע (לפי הגירסא הנכונה סנהדרין ל״ג, ב׳) פטור אתה, שכל המומחה לבית דין פטור מלשלם (מכאן מוצא הדין).

74) בכורות ל׳, ב׳: ת״ר . . . אבל אשת חבר שנישאת לעם הארץ וכן בתו של חבר . . . אין צריכין לקבל דברי חברות בתחלה, ר׳ מאיר אומר אף הן צריכין לקבל, ר״ש בן אלעזר א ו מ ר מ ש ו ם ר׳ מ א י ר (= המקור למה שנמסר בשמו): מ ע ש ה באשה אחת שנישאת לחבר והיתה קומעת לו תפילין על ידו, נישאת לעם הארץ והיתה קושרת לו קשר מוכס על ידו, (אם כן טבעה משתנה ע״י נשואין וצריכה לקבל חברות בתחלה — מכאן ההלכה).

75) בכורות משנה ה׳, ג׳ (בבלי ל״ד — ל״ה): הצורם אזן בבכור הרי זה לא ישחוט עולמית . . . מ ע ש ה בזכר של רחלים זקן ושערו מדולדל, ראהו קסדור אחד ואמר מה טיבו? נטל פגיון וצרם באזנו . . . ראה שהתירו והלך וצרם באזני בכורות אחרים, ואסרו . . . זה הכלל, כל שהוא לדעתו אסור (כאן ה מ ע ש ה ב ת ו ך, ההלכה לפניו, ובסופו ביתר דיוק הכלל היוצא ממנו).

76) שם מ׳, א׳: ר״ע א ו מ ר מושיבו על עכוזו וממעך, אם יש שם ביצה סופה לצאת. מ ע ש ה שמיעך ולא יצאת ונשחט ונמצאת דבוקה בכסלים ו ה ת י ר ר״ע (דהוי מום, הואיל ולא מצאה במקומה כשמיעך) — על יסוד המעשה מסרו „מאמר״ ר״ע שממעכין.

77) ערכין י״א, א׳, הלכה סתמית שהובאה בתיובתא: „משורר ששיער

ומישוער ששורר אינן במיתה אלא באזהרה" דתניא מעשה בר' יהושע בן חנניא שהלך לסייע בהגפת דלתות אצל ר' יוחנן בן גודגודה, א"ל בני חזור לאחוריך שאתה מן המשוררים ולא מן המשוערים (רש"י: „אלא באזהרה" — לא איתפרש; ותוספות ד"ה מיתיבי: פ"ה לא ידענא האי אזהרה מהיכא היא, ור' מנחם מתאמץ לפרש מתוך מקרא). נראה שאין הכוונה כלל לאזהרה מן הכתוב כי אם לאותה האזהרה היוצאת מספור המעשה שהזהירו את ר"י בן חנניא, וכן מזהירין כל משורר ששיער שלא יעשה זאת.

78) כריתות א' ז': האשה שיש עליה ספק חמש זיבות וספק ה' לידות מביאה קרבן אחד וכו'. מעשה שעמדו קנים בירושלים בדינרי זהב, ארשב"ג, המעון הזה, לא אלין הלילה עד שיהו בדינרין, נכנס לבי"ד ולימד: האשה שיש עליה חמש לידות ודאות וכו' מביאה קרבן אחד, הרי לפנינו מקור ההלכה הקודמת במעשה הנספח לה. על דעת שונה ההלכה לא היה עולה להגיע ולדבר לכתחלה על חמש לידות (הוא היה אומר: שתים, שליש) לולא המעשה שנמסר על שבועה שנאמרה בלי גוזמא, כי בשעת התעוררות הלבבית על היֹקר תפס רשב"ג בלשון תקנתו את המרובה ודבר על אפשרות רחוקה כאותה של חמש לידות (ראה לעיל הציונים 20, 34).

79) מדות א' ב': „ורשות היה לו לשרוף את כסותו, והם אומרים מה קול בעזרה? קול בן לוי לוקה ובגדיו נשרפין". לא הלכה מתוך הגיון היא (עאכ"ו שאינה מתוך מדרש הכתובים) להרשות בדרך כלל שריפת הבגדים של העצל, כי כמו שנאמר במשנה זו עצמה המקור הוא הספור האנקדוטי: „ראב"י אומר, פעם אחת מצאו את אחי אמא ישן ושרפו את כסותו". בודאי נתחייבו השורפים בתשלומי נזק אם עשו זאת במזיד; כי בעבור שבן לוי עני ואביון נאנס מתוך שינה ולא השכים לעבודתו אפשר שהיו רגילים להכותו במקל אבל לא יעלה על הדעת שהתירו את ממונו ושרפו את בגדיו והניחוהו ערום בעזרה. קרוב הדבר כי ספור ראב"י מוסב רק על מקרה צדדי בלתי נעים שאירע מפני עצלותו של קרובו הלוי, כי בהיותו ישן ואנשי פקיד הר הבית באו באבוקות דולקות אחזה האש בבגדיו (וטעם „ושרפו" כמו „ונשרפה" כסותו -- מעצמה, והשומעים טעו (השוה לעיל ציון 4) והוציא מזה כעין הלכה מפשטה ומוגזמת [1])

80) אהלות י"ה, ה', וחכ"א עד שיהיה במקום אחד כהותם המרצופין, א"ר יהודה, מעשה שהיו אגרות באות ממדינת הים מבני כהנים גדולים והיו בהם כסאה וכסאתים חותמות ולא השו להם חכמים משום טומאה. — לפי הרמב"ם ורש"י, ר"י מסייע לדברי חכמים, אבל באמת הוא המקור לפי גירסת המשנה; ובתוספתא גירסא אחרת: אר"י לא נחלקו ר"א וחכמים על עפר שהוא בא מבית הפרס וכו' (צוקרמ' 615).

81) נדה ח', ב' — ג' (בבלי נ"ח ב'): אם יש בה מכה והיא יכולה להגלע

---

[1]) אי אפשר איפוא להוציא מזה מה שספר הה' ביכלר בספרו על הכהנים והעבודה עמוד 141 כדבר הלכה, כי איש הר הבית סבב בכל לילה ושרף את בגדי הלויים אשר מצא ישנים!

וכ׳ (את הביטויים לקוחים מן המקור הנספח!) מעשה באשה אחת שבאת לפני ר״ע . . . אמר לה, מכה היתה בידך? . . . שמא יכולה ליגלע וכ׳.

82) מכשירין א׳, ו׳: הטומן פירותיו במים מפני הגנבים, אינן בכי יותן, מעשה באנשי ירושלים שטמנו דבילתן במים מפני הסיקרין וטיהרו להן חכמים (= מקור ההלכה.)

בברייתות יש עוד כמה וכמה סיפורים שנעשו מקורים לתקנות ודברי מוסר כמו:

83) ברכות כ״ג, א׳: הנכנס לבית הכסא קבוע הוליך תפליו . . . ולא יניחם בחורין הסמוכים לרשות הרבים שמא יטלו אותם עוברי דרכים ויבוא לידי חשד. ומעשה בתלמיד אחד . . . ובאת זונה ונטלתם, עלה לראש הגג ונפל ומת; באותה שעה התקינו וכ׳.

84) שבת ל׳ ב׳: לעולם יהא אדם ענותן כהלל . . . מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה וכ׳.

85) שבת קט״ו, ב׳ (תוספתא י״ד). „ת״ר הברכת והקמעין אעפ״י שיש בהן אותיות של שם . . . אין מצילין אותן מפני הדליקה אלא נשרפין במקומן״. כמקור לזה אני רואה בראשונה את מאמר ר׳ טרפון (קט״ז, א׳) על גליונים וספרי צדוקים: „אקפח את בני שאם יבואו לידי (שאני אשרוף אותן ואת האזכרות שבהן״: לזה נוסף הסיפור (שנספח לבדו אל הברייתא): מעשה באחד שהיה כותב כצידן באו והודיעו את ר׳ ישמעאל והלך ר״י לבודקו וכ׳.

86) שם, היו כתובין תרגום ובכל לשון מצילין אותן מפני הדליקה, ר׳ יוסי אומר אין מצילין אותן מפני הדליקה: א״ר יוסי מעשה באבא חלפתא שהלך אצל ר״ג ברבי לטבריא ומצאו שהיה יושב על שלחנו של יוחנן הנזוף ובידו ספר איוב תרגום והוא קורא בו, א״ל זכור אני בר״ג אבי אביך שהיה עומד ע״ג מעלה בהר הבית והביאו לפניו ספר איוב תרגום ואמר לבנאי שקעהו תחת הנדבך (מן ספור זה על ר׳ יוסי הוציאו שאין מקיימין אותן — והוא הדין שאין מצילין אותן מפני הדליקה).

87) שם קכ״ז, ב׳: „ת״ר הדן את חברו לכף זכות דנין אותו לזכות״. ג׳ ספורים משמשים כמקורים לזה:

a) מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון . . . א״ל העבודה כך היה . . . ואתה כשם שדנתני לזכות המקום ידין אותך לזכות;

b) מעשה בחסיד אחד שפדה ריבה אחת . . . א״ל העבודה כך היה ואתה כשם שדנתני לזכות וכ׳.

c) ת״ר פעם הוצרך דבר אחד לתלמידי חכמים אצל מטרונית אחת . . . א״ל ר׳ יהושע אני אלך . . . א״ל העבודה כך היה וכ׳.

88) תענית כ׳, א׳: ת״ר לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז. מעשה שבא ר״א בב״ש ממגדל גדור מבית רבו והיה רכוב על החמור . . . נזדמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר . . . מיד נכנס ר״א בר״ש ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז וכ׳.

89) בבא קמא נ׳ ב׳: ת״ר לא יסקל אדם מרשותו לרה״ר. מעשה באדם

אחד שהיה מסקל מרשותו לרה״ר . . . לימים נצרך למכור שדהו וכו׳.

90) סנהדרין י׳, ב׳: „ת״ר אין מעברין את השנה אלא במזומנין לה, מעשה בר״ג שאמר השכימו לי שבעה לעלייה, השכים ומצא שמונה, אמר: מי הוא שעלה שלא ברשות וכו׳?—״ שמואל הקטן היה זה, והיה נכון לצאת, ור״ג התנצל לפניו כי הונהג עפ״י חכמים שאין מעברין את השנה אלא במזומנין לה. מתוך המעשה הזה נקבעה ההלכה שבברייתא, ולא היתה ההלכה ידועה כלל לפני זה. בזה סרה תמיהת מהרש״א: „איך עלה שמואל הקטן שלא ברשות? ואם כפי פירוש הגמרא היה באמת מן הנמנין ואמר רק בענינתנותי כי הוא העולה שלא ברשות, כדי שלא לבייש את החוטא, איך היה יכול לצאת ולפסול עי״ז את הועד?„ אבל באמת מנהג ר״ג נודע לרבים רק אחרי המאורע הזה, והמעשה שנמסר הוא לבדו יסוד „תנו רבנן״, אין אפילו שום נסיון להוציא הדבר מתוך איזה כתוב או מן ההגיון.

91) סנהדרין י״א, א׳: ת״ר משמתו נביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוה״ק מישראל ואעפ״י כן היו משתמשין בבת קול „פעם אחת היו מסובין בעליה ביבנה ונתנה עליהם בת קול מן השמים וכו׳״. האגדה הזאת לבדה נעשתה ליסוד המתניתא על בת קול כעין רוח הקדש.

92) עבודה זרה כ״ה, ב׳: „שאלו (עכו״ם בדרך) להיכן הולך, ירחיב לו הדרך . . . מעשה בתלמידי ר״ע שהיו הולכים לכזיב, פגעו בהן לסטים . . אמרו לעכו״. על פי המעשה הזה תקנו העצה הטובה.

93—94) חולין צ״ד, א׳: „לא ישגר אדם לחברו הבית של יין ושמן צף על פיה. מעשה באחד ששיגר לחברו הבית של יין ושמן צף על פיה . . . וחנק את עצמו״ (= המקבל). — „ואין האורחים רשאין ליתן מה שלפניהם לבנו ולבתו של בעל הבית. ומעשה באחד שזימן ג׳ אורחים בשני בצרת ולא היה לו להניח לפניהם אלא ג׳ ביצים, בא בנו של בעה״ב . . . בא אביו של תינוק . . הבטו בקרקע ומת״. (מן המעשה הנורא הוציאו לקח כללי.)

וכאלה רבות, אבל כשאין הדבר נוגע להלכה, קשה ביותר להבחין בין מעשה ממש ובין ספור מליצי.

ג

מעשים לסתור, ומעשים הסרים במקומם ומתגלים ממקום אחר [1].

אמנם יש מעשים המוסיפים על המשנה ענין קרוב לה, למען הודיע איך דני בי חכמים, כגון [95] כתובות ז׳, ט׳ (בבלי ע״ה, א׳): מעשה בצידון בכורסי אחד שמת וכו׳ — ענין קרוב למה שאמר ר׳ מאיר: יכולה לומר סבורה הייתי שאני יכולה לקבל ועכשיו איני יכולה. ויש מעשים בודדים, אשר לפי הנוסחא שלפנינו הם נראים רק כסיוע לדברי חכמים, אבל גם מתוך אלה נראה, כי מה שאמרו חכמים לפני זה עדיין לא נתקבל להלכה, והמקיים דבריהם זכה לשבח מיוחד. כעין זה שלפנינו:

[1] מלבד אלה שנזכרו לרגלי ההמשך כבר בפרק הקודם.

96) במס' שמחות ד', כ"ח: מעשה ביוסף פסקס שעלתה נימא ברגלו ונכנס הרופא לחתכה . . . קרא לנחוניא בנו, אמר לו, בני עד כאן אתה חייב לטפל, מכאן ואילך צא לך, שאמרו חכמים אין אדם מטמא על אבר מן החי ואפילו מאביו [אפשר גם שהמלים: „שאמרו חכמים וכו'" הן הוספת ביאור מאת מסדר המסכתא על פי ההלכה שהיתה שגורה בימיו, אבל בעל המעשה נהג כך בפשיטות מתוך חסידות], כשבא הדבר אצל חכמים אמרו, על דבר זה נאמר: נפשי בכפי תמיד ותורתך לא שכחתי.

והנה את תעודת המעשה שנזכר בצד ההלכה כי אינו בא לבטלה (ראה לעיל ציון 7) ושהוא צריך לכל הפחות להיות סיוע, הכירו האמוראים היטב. ואף אם אחרי שכבר היתה המשנה מכמה דורות כתובה לפניהם הרגילו לראות את הרישא כהלכה עומדת בפני עצמה, דעת „תנא קמא", ואת המעשה כדבר בפני עצמו, מכל מקום היה ברור להם שאין המעשה הנספה יכול להתנגד להלכה ולהשאר בלי קשור הגיוני, ולכן בקרת נכונה היא מצרם בכמה משניות כשהם משתוממים ושואלים: „מעשה לסתור?" ומתקנים את הנוסחא שבמשנה באופן שתתאים ההגהה עם ספור המעשה (אבל יש גם שהתיקון אינו נחוץ כלל, כמו לעיל בנדרים ציון 59).

97) כן במס' סוכה כ"ח, ב', על המשנה „קטן שאינו צריך לאמו חייב בסוכה" — מעשה לסתור? הסורי מחסרא והכי קתני: „ושמאי מחמיר", ומעשה „נמי" וילדה כלתו של שמאי הזקן ופיחת את המעזיבה וסיכך על המטה בשביל הקטן (את המעשה חשבו לסיוע).

98) ביצה כ"ה, א' (משנה ג' ב') „ומעשה בעכו"ם אחד שהביא דגים לר"ג לר"ג ואמר מותרין הן." הסורי מחסרא והכי קתני: ספק מוכן אסור ור"ג מתיר, ומעשה נמי בנכרי וכו'.

99) גטין י', ב' (א, ה') כל גט שיש עליו עד כותי פסול, דעות האמוראים מחולקות ורק לפי רבא ר"ג בפלוגתא הוא והסורי מחסרא (לעיל ציון 57). — שם מ"ה, ב', על המשנה א"ר יוסי ב"ר יהודה מעשה בצידון באחד שאמר לאשתו קונם אם אין אני מגרשך", שאין מובן למה נסמך, דעת הגמרא: הסורי מהסרא וה"ק בד"א כשנדרה היא וכו'.

100) גטין ס"ו, א', „מעשה בבריא אחד שאמר כתבו גט לאשתי . . . ונפל ומת". חסורי מחסרא וה"ק: ואם הוכיח סופו על תחלתו הרי זה גט.

101) נזיר י"א, א' (משנה ב' ג') „מזגו לו את הכוס לאמר הריני נזיר ממנו, הרי זה נזיר. מעשה באשה אחת שהיתה שיכורה ומזגו לה את הכוס ואמרה הריני נזירה ממנו, אמרו חכמים: לא נתכוונה זו אלא לומר הרי הוא עלי קרבן", מעשה לסתור? הסורי מחסרא והכי קתני . . . ואם שיכור הוא . . . אינו נזיר, ומעשה נמי באשה אחת.

102) בבא מציעא פ"ג, א' (למשנה ז' א'): „השוכר את הפועלים . . . מקום שנהגו לזון יזון, הכל כמנהג המדינה. מעשה בר' יוחנן בן מתיא", בגמרא פ"ו, א': מעשה לסתור? הסורי מהסרא וה"ק: ואם פסק להם מזונות וכו'.

103) שם ק"ב א' (למשנה ח' ה'): „המשכיר בית לחברו לשנה, נתעברה

השנה נתעברה לשוכר וכ׳. מ ע ש ה ב צ י פ ו ר י באחד ששכר מרחץ מחברו בשנים עשר זהב לשנה מדינר זהב לחדש ובא מעשה לפני רשב״ג ולפני ר׳ יוסי ואמרו יחלקו את חדש העיבור״. מעשה לסתור? חסורי מחסרא והכי קתני: אם אמר לו בי״ב זהובים וכ׳.

104) עבודה זרה ה״ה ב׳: נפל (יין נסך) על גבי תאנים, ע״ג תמרים, אם יש בהם בנ״ט א ס ו ר. ו מ ע ש ה בבייתוס בן זונין . . . ושאל לחכמים והתירום״. מעשה לסתור? חסורי מחסרא והכי קתני.

105) ערכין י״ט (ה׳ א׳) „האומר משקלי עלי נותן משקלו, אם כסף כסף אם זהב זהב. מ ע ש ה באמה של ירמטיה שאמרה משקל בתי עלי ועלתה לירושלים ושקלוה משקלה זהב״, מעשה לסתור? חסורי מחסרא והכי קתני: ואם אדם חשוב הוא אע״ג דלא פריש לפי כבודו (בתוספתא פרק ג׳ לא נמצא כלל „אם כסף כסף אם זהב זהב״, והמעשה הובא שם רק לדוגמא אחרי „הרי עלי שרביט מ ל א ק ו מ ת י״ שנדרה ירמטיה מ ל א מ ש ק ל ה של בתה, ואין שום סתירה).

106) תיקון כעין זה לא נמצא בבבלי כתובות יד׳ ב׳ למשנת: „א״ר יוסי מ ע ש ה בתינוקת שירדה למלאות מים מן העין ונאנסה, א״ר יוחנן בן נורי אם רוב אנשי העיר משיאין לכהונה הרי זו תנשא לכהונה״, אעפ״י שלפני זה ר״ג ור״א ור׳ יהושע הם כנגד ההתחשבות עם הרוב, ואין מעבר מדבריהם לספור המעשה. אבל ב י ר ו ש ל מ י מתבאר הדבר היטב: ר׳ חזקיה, ר׳ אבהו בשם ר׳ יוחנן: מ ו ד ה ר׳ י ה ו ש ע ב א נ ו ס ה (והוא כמו חסורי מחסרא והכי קתני), והמעשה יכול איפוא להיות ה מ ק ו ר ל ד ב ר י ר׳ י ה ו ש ע.

107) כמעשה לסתור נ ר א ה מה שמביאה הגמרא בקושיא על ברייתא במועד קטן כ״א, ב׳: ת״ר, אבל ג׳ ימים הראשונים אסור בשאילת שלום, והתניא מעשה ומתו בניו של ר״ע נכנסו כל ישראל והספידום הספד גדול, בשעת פטירתן עמד ר״ע על ספסל גדול ואמר: אחינו בני ישראל שמעו וכ׳ (ומזה מוכח ששאל בשלום). אבל האמת הוא, כי כמו שיוצא ממס׳ ש מ ח ו ת פ׳ ח׳ היה כעין זה ה ה ס פ ד של ר״ע לבנו (שם מסופר שלא ביטל ר״ע את בית מדרשו אף בשעת גסיסת בנו ורק כשהודיעו לו שיצאה נשמתו קרע את בגדיו ואמר: מכאן ואילך אני חייבים בכבודו של מת. נתקבצו קהל גדול לקבור את ב נ ו, הוציאו לו ספסל, ו ש ם ד ר ש׳ אחינו בני ישראל שמעו וכ׳) אעפ״י שהוא שם בסגנון אחר, קרוב הדבר כי המליצים בזמן מאוחר מסרו דרשה זו באופנים שונים.

לשימת לב מיוחדה ראויות המשניות ש א י ן ה מ ע ש י ם ה מ ק ו ר י י ם ב צ ד ן כ ל ל והיתה חסרה לנו האפשרית להכיר את תולדותיהן ואת כוונתן ומגמתן הנכונה (כי דבר חוק ומשפט ומנהג מובן היטב רק כשיודעים את מוצאו), אבל לאשרנו נותרו לפליטה במקומות אחרים בברייתות ידיעות מאירות עינינו ומועילות להבין את ההיקף והתכן של הדבר הנאמר בסגנון של הלכה. כאלה כבר ראינו למעלה (ציון 25 ממס׳ שבת קמ״ה, ציון 34 ממס׳ סוכה, וכן 38, 49, 50), ועליהם יש להוסיף:

108) בפרק במה מדליקין אנו שונים: „לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה בצד הנר בשביל שתהא מנטפת, אפילו היא של חרס, ו ר׳ י ה ו ד ה מ ת י ר. היינו סוברים כי מחלקת תיאורית כאן בין תנא קמא ור׳ יהודה,

זה אוסר וזה מתיר, אבל מתוך ברייתות מתגלה לנו כי אין כאן דעה של ר׳ יהודה כלל, כי אם עדות על מעשה. בתוספתא (צוקרמ׳ 112) נאמר: „א״ר יהודה, שרויים היינו בעליית בית נתזה בלוד והיו נוקבין שפופרת של ביצה וממלאין אותה שמן . . . כדי שיהא שוהא והולך בלילי שבת, והיו שם זקנים ולא אמר אחד מהם דבר״, ובבלי כ״ט, א׳: „תניא א״ר יהודה, פעם אחת שבתנו בעליית בית נתזה והביאו לנו שפופרת של ביצה . . . והיו שם ר׳ טרפון והזקנים ולא אמרו לנו דבר. אמרו לו: משם ראיה? שאני בית נתזה דזריזין הן״, אם כן, המעשה היה נהוג בבית נתזה ור׳ יהודה רק מעיד עליו ועל כגון זה הוטבע במשנה הלשון: „ור׳ יהודה מתיר״.

109) קרוב לזה מה שאנו שונים שבת ק״ל א׳: „ועוד אמר ר׳ אליעזר, כורתין עצים לעשות פחמים לעשות ברזל״. בודאי לא הורה ר׳ אליעזר הלול שבת כזה, שאין כי צרך כלל, כי לא יעלה על הדעת שיתחילו ביום השבת לעשות ברזל לאיזמל לצרכי המילה, או אפילו רק לתקנו, ולתכלית זו יצטרכו לעשות בראשונה פחמים! והנה לפנינו הברייתא שממנה יצאה המשנה (כי כמה משניות יצאו בדור רבי מתוך ברייתות שקדמו להן, ועוד נראה כאלה): תנו רבנן (הרבה „תני רבנן״ הן דרישות בקהל־עם נוטות להרחבה מליצית ולהגזמה; בדעתי לברר זאת במקום אחר): „במקומו של ר׳ אליעזר היו כורתין עצים וכו׳״. אם כן לא הלכה היא שהורה ר׳ אליעזר, כי אם מעשה ׳ היה במקומו, והוא לא כהה בם — ואפשר כי גם לא לעשית ברזל, רק להסקה לצרכי חמין ליולדת כרתו עציב, והרואה או השומע טעה (כדלעיל בציונים 6, 4 — ונתקבל הדבר כאילו אמרו להלכה.[1])

110) הלא כן גם מה שנשנה עדיות ג׳ י״ב: שלשה דברים ראב״ע מתיר וחכמים אוסרין, ובתוכם: פרתו יוצאת ברצועה שבין קרניה — לכל הפחות בדבר זה נמסר לנו במשנה אחרת (שבת נ״ד ב׳) המעשה לבדו: „פרתו יוצאת״, וגם על זה מוסיפה הברייתא („תנא״) כי לא שלו היתה כי אם של שכינתו והוא לא מיחה; מתוך כך איפוא אמרו: „מתיר!״ — ומזה נקיש על הלכות אחרות.

הדוגמאות האחרונות האלה מובילות אותנו להשערה הדשה בפירוש מאמר אחד בהלכה פליאה ולבאר גם מלה שהיא כחידה סתומה.

111) חולין ק״ה, ב׳: תני אגרא חמוה דר׳ אבא, עוף ונבינתה נאכלין באפיקירן״. מה זאת אפיקורן? הורו על כל הש״ס ולא מצאנו למלה זו הבר עמל ה״ח לעווי ואחריו קאהוט בערוך השלם לבאר המלה מתוך פעל יוני epikerannymi

---

[1]) אין להקשות על כגון זה ממה שנאמר בבא בתרא ק״ל, ב׳: ת״ר אין למדין הלכה לא מתוך למוד ולא מתוך מעשה עד שיאמרו לו הלכה למעשה. שם מדובר ביחיד ולא בחכמי הדור ובית דינם (עי׳ רשב״ם: אם יהיה רבו עושה מעשה אל יקבע הלכה בכך, שמא טעה בטעם של פסק דין של אותו המעשה). אבל גם חכמי הדור כפי שאנו רואים למעלה נדונין לפעמים על זה, אם יש להביא ראיה מן המעשה.

איני מניח כלל את הדעת, כי אין די לתפוס בקש של דמיון מלה מלשון אחרת (וגם היא של פעל ולא של שם עצם, אשר הוא לבלילה ומזיגה: kratér והיה צ"ל נאכלין בקרטר, וגם מלה זו נאמרת בעיקר על מזיגת יין); צריכים היו להראות שבאמת השתמשו בזמן התנאים או האמוראים במלה כזאת — אבל אין כל רושם מזה. כן גם הביאור „דרך הפקר" (רש"י) או „מטלית" (ערוך) הוא רק מתוך סברות דמיוניות בלי יסוד נכון (לו היה אפיקורן מין מטפחת בודאי היה נזכר בסדר טהרות במקום שמדובר על כל מיני כלי שימוש). אבל החידה מסתבכת עוד יותר על ידי שגירסת התוספתא (וכן גירסת הרי"ף) שונה לגמרי: שם פרק ה' (צוקרמ' 509) אני קוראים: „ר"א ב"ר צדוק אומר העוף עולה עם הגבינה על השלחן, אפיקולוס אמר אין נאכל, אחרים אומרים משמו אף נאכל". עתה מתעוררת השאלה: מי הוא „אפיקולוס"? חזרנו על כל הש"ס ולא מצאנו תנא או אמורא בשם זה. אולם אחרי שראינו למעלה, איך מתוך מעשים שנמסרו מפי השמועה שלא בדיוק יצאו דברי הלכה אשר טעו בהם בזמן מאוחר, נמצא נתיבה חדשה לביאור השני המאמרים הפליאים בגמרא ותוספתא, וזה הדבר: בצירוף לברייתא הנזכרת לעיל (ציון 109) במס' שבת ק"ל א', מובא גם: „במקומו של ר' יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב", וקרוב אל השכל כי כמו במעשה דר' אליעזר הוא רק סבל את המנהג ועל יסוד זה מסרו בשמו „א"ר אליעזר כורתין עצים", כן גם במקום ההוא בגליל, אשר שמו לא נזכר, אכלו בשר עוף בחלב, ור' יוסי הגלילי רק כמלמד זכות מצא לזה סמך מן הכתובים: „נאמר לא תאכלו כל נבלה ונאמר לא תבשל גדי בחלב אמו — את שאסור משום נבלה וכו'". והנה היה מקום בגליל ושמו אַפֵּקִירוֹס, במזרח ים כנרת, המקום אשר נקרא בזמן עתיק מעכה, תרגום אונקלוס לדברים ג', י"ד: „והמעכתי" היא אפקירוס, וכן תרגום ליהושע י"ב, ה'; י"ג, י"א וי"ג (עי' הורוביץ, ארץ ישראל ושכנותיה, ערך אפֵק V, עמוד 69, כי הוא המקום אפקירוס ושם היתה מסלה מדמשק לטבריא). דעתי היא לפי זה, כי אגרא חמוה דר' אבא (אשר לא היה מן החכמים רק אחד משוני ההלכות מפי השמועה; הוא נמצא רק עוד פעם אחת במנחות כ"ט, ב', ושם מסופר כי לרגלי שאלה לענין פסול בתפלין „אתא לקמיה דר' אבא) מסר שמועה שאינה מדוייקה, כי באַפֵקירוס (בגליל) עוף נאכל עם גבינה (אולי הוא זה מקומו של ר' יוסי הגלילי), השמועה הזאת התפרדה במשך הזמן לשתי נוסחאות משובשות, באחת נעשה אפקירוס לתנא, בשנית לתאר הפעל:

השמועה אשר קיבל אגרא:	תוספתא:
עוף וגבינה נאכלין באפיקורן (= באפקירוס).	אפקילוס אומר אין נאכל, אחרים אומרים משמו אף נאכל.

ולנוסחא של אגרא חמוה דר' אבא, אחרי שכבר היתה שגורה בבבל, התאמצו לתת פירוש. כשנעיין נראה כי לאו דוקא אגרא בעצמו שנה בכוונת המלה אפיקורן = אפקירוס. כי מה שמוסיפה הגמרא „הוא תני לה והוא אמר לה: בלא נטילת ידים ובלא קינוח הפה" אולי היתה כוונתו רק להסביר הענין לפי דעתו: עוף

ובינה גאכלין, לא שנאכלין יחד כי אם זה אחר זה בלא נט״י וכו׳. ולא התכוון לפרש את המלה, רק בדורות מאוחרים השבו כי „והוא אמר לה״ הוא פירוש המלה, וכן טעה בזה רש״י וכתב: „והוא פרשה מסברא שלו, דמאי אפיקורן״.

112) במשנה יומא ב׳ ב׳: „מעשה שהיו שניהם שוין ורצין ועולין בכבש״ אינני סיוע בלבד לתקנה הנזכרה שם שלא יהו תורמין את המזבח אלא בפיים, כי בעיקרו הוא המשך לברייתא הנמצאת במקום אחר, למאמר ר׳ שמעון הנמצא בתוספתא שבועות א׳: „היה ר׳ שמעון אומר, קשה טומאת מקדש וקדשיו מכל עברות שבתורה . . . אם לא את מקדשי טמאת בכל שקוציך ובכל תועבותיך . . . קשים היו שיקוצים שעשית, והתועבות וטומאת מקדש קשה מכולן; מעשה בשני אחים כהנים שהיו שוים ורצין ועולין בכבש וקדם אחד מהם את חברו לתוך ד׳ אמות, נטל את הסכין ותקע בלבו [במשנה יומא הוהליש מעט הספור המוגזם, ונאמר רק: ודחף אחד מהם את חברו ונפל ונשברה רגלו — לענין הפיים די בזה!] ואח״כ בא אביו של תינוק [פתאם נהפך הכהן לתינוק! מכאן מוכח שהמעשה מורכב משני מאורעות שונים] ואמר להם: אחינו, אני כפרתכם, מפרפר היה בני וסכין לא נטמאת, מלמד שטומאת סכין חמורה עליהן יותר משפיכת דמים״.

כאן ספור המעשה הוא במקומו בתור מקור לדעת ר׳ שמעון.

113) למגלה ח׳, ב׳: „אלא שהספרים נכתבים בכל לשון״ המקור הוא בברייתא במעשה (ט׳ ב׳) ותניא א״ר יהודה אף כשהתירו רבותינו יונית לא התירו אלא בס״ת ומשום מעשה דתלמי, דתניא מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים וכו׳. פירוש הדבר: מן המעשה הקדום הזה (אחת היא איך נעשה באמת תרגום השבעים, כיון שהסיפור עליו אינו היסתורי, אבל ידוע היה שנעשה בימי תלמי בל׳ יונית) הוציאו בתהלה את ההלכה שהספרים נכתבים בכל לשון (לא כתפילין ומזוזות); רשב״ג במשנה מצמצם המסקנא מתוך המעשה על לשון יוונית לבדה כמו במעשה תלמי, ור׳ יהודה מצמצמה עוד יותר (בזמן שראו כבר גם תרגום השבעים כמביא תקלה) על ספר תורה בלבד.

114) נדה נ״ה, ב׳, במשנה „והולה בכל דבר שהיא יכולה לתלות״, על זה הובא בגמרא עצמה המקור מתוך מעשה בברייתא: תנינא להא דתני רבנן, מעשה ותלה ר׳ מאיר בקילור ורבי תלה בשרף שקמה.

115) בתוספתא סנהדרין ט׳ (צוק׳ 429) אחר: „רחוק מבית הסקילה עשר אמות אומרין לו התוודה״ שלא במקומו הובא המעשה „באחד שיצא ליסקל, אמרו לו התוודה, אמר תהי מיתתי כפרה על כל עוונותי, ואם עשיתי כן אל ימחל לי״. גם בגמרא מ״ה, ב׳, כפי שמסודר בדפוסים אין ההמשך הנכון בולט: „ר׳ יהודה אומר וכו׳ לנקות עצמן, וינקו עצמן? כדי שלא להוציא לעז על בתי דינין ועל העדים. ת״ר מעשה באדם אחד שיצא ליהרג וכו׳״ ובאמת המעשה הזה הוא מקור לדברי ר׳ יהודה במשנה: אם הוא יודע שהוא מזומם, אומר תהי מיתתי כפרה על כל עוונותי חוץ מעון זה״, וקרוב הדבר כי הוא מסר ספור המעשה הזה (הן הרבה מעשים מקוריים נמסרו רק ממנו) ועל פי זה קבעו במשנה: „ר׳ יהודה אומר״.

ד

משנה מליצית נובעת ממקור מעשים אגדיים ודרושי מוסר.

על פי השיטה שמצאנו תתבאר לנו כפעם בפעם משנה, אשר ההגיון הישר איננו סובלה, ואור יזרח עליה מתוך הכלל, כי דברי תורה עניים כאן ועשירים במקום אחר.

116) „נחש כרוך על עקבו".

במשנה ברכות פרק אין עומדין אנו שונים לענין תפלה: „אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק". אמנם על נקלה יובן שאין זאת הלכה לכל המתפללים ואפילו לגבי חסידים הראשונים שכוונו לבם לאביהם שבשמים הדברים הם מליציים. הפתגם: „אפילו המלך שואל בשלומו" לקוח ממקום אחר, אשר שם הוא יותר מובן. בתוספתא, ברכות ג', נאמר: „הכותב את השם, אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו" — רק אחר שגמר משיב על שאילת שלום, זה הוא דבר פשוט שיכולים לעמוד בו, כי כתיבת השם נמשכת רגעים אחדים, ואין צריך להתחיל כשהמלך קרב, ואף אם הוא קרב פתאם, אפשר לגמור השם ולהשיב. ענין אחר הוא התפלה הארוכה והצריכה כוונה, ואם יסכן נפשו ולא ישיב למלך, יצא שכרו בהפסדו, כי בכל אופן יבולבל ולא יוכל לכוון לבו, בכל זאת כעין זה קרה גם כן, או ספרו דבר זה בדרך מליצה לתוכחת מוסר, ונמסר בברייתא ברכות ל"ב, ב': ת"ר מעשה בחסיד אחד וכו' (שם הוא שר ולא מלך) ומכאן הפליגו עד היכן שיעור כוונה, ואמרו בדרך כלל שיפנה אדם נפשו מכל מחשבות חול ואפילו אם המלך שואל בשלומו.

אבל יותר נפלא, גם לו נחשבהו לשבח לחסידים הראשונים ולא להלכה, הפתגם „אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק". הדברים ככתבם הם רחוקים מן השכל וגם אינם מתאימים כלל עם הדין, איך יתפלל אדם והוא בסכנת נפשות וחייב להציל עצמו? באמת אפילו האמוראים המאוחרים, אשר בודאי החמירו בתפלה והיו רגילים כבר לראות כל הכתוב במשנה כחוק ולא יעבור, מתאמצים להקל קצת, רב ששת אומר (ברכות ל"ג א'): לא שנו אלא נחש (שאינו מסוכן כל כך!), אבל עקרב — פוסק, ור' יצחק אומר! ראה שוורים פוסק, אם כן, הדבר ניתן לשיעורים, וכבר הצורך לשער אם החיות והנחשים הקרבים אל המתפלל הם בכדי סכנה או לא, יטריד אותו כל כך, שיפסיד הכוונה. אבל הצופה בעין בקרת ימצא כי המליצה שבמשנה, „אפילו נחש כרוך על עקבו" אינה אלא תמצית אגדה ושריד פיוטי מתוך ספור מעשה שניתר לנו בנוסחאות שונות המשלימות זו את זו. הנוסחא בגמרא בבלית היא היותר מאוחרה, כבר סבלה גלגולים רבים ויצאה בדמות ספור נחמד, אבל רחוק ביותר מן הדברים כהוייתם: „ת"ר מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות, באו והודיעו לר' חנינא בן דוסא. אמר להם: הראו את חורו, נתן עקבו על פי החור [ערוד, חיה גדולה, שוכנת בחור שאדם נותן עקבו עליו! אבל אין מקשין על ספור מעשה, ויש שהתאמצו לפרש כמו רש"י כי ערוד זה לא היה כי אם, לפי מאמר במס' חולין, בריה יוצאת מן הנחש והצב] — יצא, ונשכו, ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו

לבית המדרש אמר להם, ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית! באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו ר"ח בן דוסא". המוסר היפה הזה הוא העיקר ובשבילו קשטו את האגדה הנפלאה. אבל איך לא נתמה: וכי רשאי אדם לסמוך על הנס ולהביא עצמו בסכנה כמו שעשה כאן ר"ח בן דוסא? — והנה נוסחא מן גלגיל קדום קצת, אשר בה לא נעקרה עוד האגדה מיסודה ולא נתרחבה עוד על יד דרשנים מפליגים, נמצאת בתוספתא ברכות ג' (צוק' עמוד 8): „אמרו עליו על ר"ח בן דוסא שהיה עומד ומתפלל, נשכו ערוד ולא הפסיק, הלכו תלמידיו ומצאוהו מת על פי חורו, אמרו אוי לו לאדם וכו'". הנה איפוא כבר המעשה קרוב לשכל: אין הולכים לבקש את בן דוסא בתור איש פלאות, והוא איננו בוטח על נסים, כי אם כחסיד הוא מתפלל בכוונה ואיננו מפסיק אף מפני הערוד, ועדיין אין אנו יודעים, מה ענין ערוד לכאן (אעפ"י שבתוספתא „על פי חורו" תוכל להיות מליצה מקרית, ולאו דוקא, כי כאן אין ר"ח שם את עקבו על החור), וגם לא נאמר אם הוא מסכן נפשו בכוונה, או שלא הרגיש בנשיכת הערוד, אבל הנה הנוסחא הראשונה והעיקרית עוד נותרה לאשרנו בירושלמי (ברכות ה', בדפ' קרוטושין דף ט'): אמרין עליו על ר"ח בן דוסא שהיה עומד ומתפלל ובא הברבר והכישו ולא הפסיק את תפלתו והלכו ומצאו אותו הברבר מת מוטל על חורו; אמרו אוי לו לאדם שנשכו הברבר ואוי לו להברבר שנישך את ר"ח בן דוסא, מה עסקיה דהדין הברברא? כד הוה נכית לבר נשא, אין בר נשא קדם למיא, הברברא מיית וכו'". (ריש"י לא ראה בעצמו את הירושלמי לברכות, אבל מביא בפירושו לבבלי: מצאתי בה"ג, אמרו במערבא כשהערוד נושך את האדם אם הערוד קודם למים מת הערוד וכו' — מזה מוכח כי אמנם הכירו בה"ג וריש"י כי המעשה אחד הוא אבל החליפו ערוד שבהגזמת הבבלי בחברבר, מין נחש שאינו מסוכן, שבירושלמי) האגדה מסיימת שם: „אמרו לו תלמידיו, רבי, לא הרגשת? אמר להם: יבא עלי, ממה שהייתי מתכוון בתפלה, אם הרגשתי!" — הנה איפוא ברור, כשמחברים כל שלשת הנוסחאות ומצרפים את ספור המעשה מסוי הדמיון האגדי, כי ר"ח בן דוסא, שהצטיין בהתלהבות בתפילתו ומסירת נפשו בבקשת רחמים (עי' בבלי ל"ד, ב') היה פעם אחת (כפי שמסופר עליו!) שקיע כל כך בתפלתו, שלא הרגיש בנחש־הברבר כרוך על עקבו. ומה נעשה למזיק זה? מובן שהנחש מת, ולמען הסביר זאת, נמצאה אגדה נוספה. ולמען פקיח יותר עיני ההמון להתבונן כי רק החטא ממית, עשו הדרשנים מן ההברבר חיה גדולה, ערוד, ור"ח נושאה על כתפו להראותה „בבית המדרש".

מן המעשה הזה השתרבבה לתוך המשנה, למען באר, עד היכן שיעור כוונה בתפלה, ההפלגה המליצית: „אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק". [1]

---

[1] לפלא הוא כי מלומד בקי ושנון כל כך כהה' ביכלר לא הכיר כי ג' נוסחאות ממעשה אחד לפנינו, והוציא בספרו ,על החסידים הראשונים Ancient Pious Men כמה משפטים מעוקלים. את הקוים הדמיונים שקשטו את האגדה

117) „על שלש עברות נשים מתות“.

במשנה ז׳, שבת סוף פרק ב׳, מצאו הבוזים לדברי התלמוד מקום לקטרג בשם הרגש המוסרי ובשם החמלה האנושית על קהות הרגש ועל האכזריות הנוראה. היתכן שבמאורע איום ומדכא ומעורר רחמים כמיתת אשה מחבלי־לידה יראו גמול מאת אל־נקמות בעד עבירות דתיות? ועוד זאת, כי אין מדובר כאן על פשעים עצומים בזדון, כי אם על שגגות מתוך קלות דעת, „שאינן זהירות“ — ולא בדברים שחייבים עליהם מיתה, לא בע״ז או רצח ועריות, כי אם בחלה והדלקת הנר — ואיה אלהי הרחמים והחנינה?

אבל באמת השתלשלות משנה זו כך היא:

ברייתא שקדמה לה בזמן היא (שבת ל״א, א׳): ת״ר על ג׳ עבירות נשים מתות יולדות, (אם כן לא היתה כלל הגרסא: בשעת לידתן), וברייתא אחרת עוזרת להפיץ אור על הענין: „תניא ר׳ נתן אומר, בעון נדרים מתה אשה על אדם שנא׳ (משלי כ״ב) אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתך; רבי אומר: בעון נדרים בנים מתים כשהם קטנים, שנא׳ אל תתן את פיך לחטיא את בשרך וג׳ וחבל את מעשה ידיך“. רק דרך אגב נמצא שם גם המאמר: תניא ר׳ יוסי אומר, ג׳ בדקי מיתה נבראו באשה, ואמרי לה ג׳ דבקי מיתה (נדה וחלה והדלקת הנר). ובתוספתא סוף פרק ב׳ נמצא: ר׳ נתן אומר, מפני הנדרים נשים מתות בשעת לידתן (מתוך הגמרא הבבלית ראינו כי אין ר׳ נתן מדבר כלל על שעת לידה, כי אם כוונתו שכשאירע האסון שאשתו מתה יהרהר אדם שמא עניש מן השמים הוא על שאינו זהיר בנדריו); ר׳ יוסי אומר, ג׳ דבקי מיתה מסורין לנשים; רשב״ג אומר, הלכות הקדש, תרומה ומעשרות הן גופי תורה ונמסרו לעמי הארץ. ובירושלמי שבת נאמר: אית תניי תני ילדות, אית יולדות, מאן דתני ילדות תני בשם ר׳ יודה בעון נדרים בנים מתים.

מזה מוכח 1) שמאמרו של ר׳ נתן בבבלי הוא אותו מאמר עצמו של ר׳ נתן בתוספתא, והוא מדרש מוסרי, מקביל למדרשים אחרים בצדו מאת רבי ור׳ שמעון, „בנים מתים“, ותזת נדרים — בטול תורה, כי איש לפי טעמו ורגש לבו העיר את העם לפשפש במעשיו, אם לענין שמירת מוצא פיו או לענין למוד תורה. —2) כי אין זה ענין כלל לג׳ העבירות, אבל מצורף היה לזה מאמר של ר׳ יוסי כעין מסורה מספרית על ג׳ מצוות שהן המורות ונמסרו לנשים, והוא מקביל למאמר רשב״ג שנאמר בתוספתא על מצוות שהן גופי תורה ונמסרו לעמי הארץ[1]; 3) כי עוד הגמרא הירושלמית סומכת לא על המאמר

הוא רואה כמעשים שנהיו (גם את הסיפורים הבבליים המאוחרים תענית כ״ה, א׳ הוא רואה כדברים היסטוריים) יבן הוא מספר על רהב״ד שהיו לו בית מדרש ותלמידים, ואת מעשה העדוד על פי הבבלי, ועוד הפעם (p. 92) שהוא מציל את העיר מסכנות; ובמקום אחר (p. 90) הוא מספר המעשה שבירושלמי בפני עצמו.

[1]) כוונת „בדקי מיתה“ או „דבקי מיתה“, היא שמצוות אלו באות לכפר על מעשה הוה (לא שהן עוונות של חיוב מיתה). זה יוצא מירושלמי, מבראשית רבה ותנחומא פ׳ נח: מפני מה נמסרו מצוות אלו לנשים? כפרה הן

בצורתו שבמשנה לפנינו „על שלש עבירות . . . בשעת לידתן" אלא על מאמרו של ר' נתן ודברי רבי, וכי שנו (לפי ב' המדרשים של ר' נתן ושל רבי) נשים מתות או בנים מתים, ועשו מזה אנטיתיזה: יולדות או ילדות (ולא יתכן לפרש שהיתה גירסא: נשים מתות ילדות — במובן צעירות — שהרי הירושלמי עצמו מבאר את המאמר בנים מתים: ומה טעמא? „לשוא הכיתי את בניכם"; 4) כי מכל הדרושים המוסריים השונים יצא בזמן מאוחר המאמר הנוסף לפרק במה מדליקין, אשר אף לשונו אינה מדוייקת („בשעת לידתן" במקום „בשעה שכורעות לילד". [1])

118) מצות הנשרפין.

דוגמא אחרת להצעת דברים שנכנסה לתוך המשנה בצורת הלכה, ובאמת מוצאה מתוך אגדות על מעשים מדורות קדומים, נמצאת בסנהדרין פרק ד' מיתות (נ"ב, א').

„מצות הנשרפין, היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו ונותנין סודר קשה לתוך הרכה וכורך צוארו, זה מושך אצלו וזה מושך אצלו . . . עד שפותח את פיו, ומדליק את הפתילה וזורק לתוך פיו ויורדת לתוך מעו וחומרת את בני מעיו". ר' יהודה הושש עוד, שמא ימות בינתיים מחניקה, ומוסיף: פותח פיו בצבת שלא בטובתו" (קרוב להאמין כי כוונת ר' יהודה רק לגדוש הסאה ולהוין את הסברא לצד הנמנע והבלתי-אפשרי, ad absurdum, כי כן מצאנו גם בריש יומא: ר' יהודה אומר: „אף אשה אחרת מתקינין לו שמא תמות אשתו", ומסוגיא דגמרא עצמה יומא י"ג, א' מוכח כי דבר שאי אפשר היה בפועל; ועל דעת רבנן, אי איכא למיחש, אפילו למיתה דתרין חיישינן, ומפלפלין גם על הצרך לתת גט לאשה זו או לשתיהן על הנאי, עיין שם; ומזה יוצא, כי כוונת ר' יהודה רק לדחות ע"י הגוזמא גם את הסברא שמתקינין לו כהן אחר, כי אין לדבר סוף). — על המשנה ההיא נוסף: „א"ר אליעזר בר' צדוק, מעשה בבת כהן שזינתה והקיפוה חבילי זמורות ושרפוה", ולפי הברייתא בגמרא והוספתא הוא מעיד שראה בעצמו בילדותו שרפה כזאת. אין הגמרא צריכה לשאול כאן: „מעשה לסתור?" כי במשנה עצמה דוחין קבלת ר"א ב"ר צדוק ואומרים לו על המשפט שראה בעיניו, כי בית דין ההוא לא היה בקי (איך לא נתמה: ואבין לא היה אומר לו זאת? ובעצמו לא ידע ר' אליעזר בר' צדוק, אחד מגדולי התנאים, כי מעשה כזה הוא מתנגד לדין, או — אם אמת היא ההשערה של ר' יוסף כי בית דין צדוקי היה — שהפרושים מתנגדים לזה בהחלט?)

אבל הציור הניתן בתחלת המשנה מן שריפת בני המעיים בתוך הגוף היא רק סברא, תיאוריא, שהתפשטה כמה דורות אחרי שכבר חדלו מיתות בית דין,

על שגרמה חוה מיתה לאדם. אבל מה שנמצא בתנחומא ריש פ' נח: „ילמדנו רבינו על כמה עבירות נשים מתות" הוא כבר מן הזמן שהיתה המשנה המורכבה מיסודות שונים כתובה בצורה שלפנינו.

[1]) כתבתי על משנה זו ביהוד: השלוח, כרך כ' 1912, עמוד 283—282.

וכמעט אין ספק כי מעולם לא נישרף אדם מישראל באופן זה, בעת אשר העדות האחת על מעשה שהיה בזמן הבית מספרת על שריפת הגוף, ועוד במעשה אחד שנמסר בזמן מאוחר (לא נתברר באיזו מדינה היה): אימרתא בת טלי בת כהן שזינתה, מסופר גם כן שהוקפה חבילי זמורות ונשרפה, ור' יוסף אומר רק כי השורף אותה ר' חמא בר טוביה טעה בדרב מתנה, ואינו אומר שטעה במשנה מפורשת!

הח' ר"א ביכלר, אשר עסק בענין זה בהרחבה במחקרו על מיתות בית דין[1] השכיל להראות כי גם יוסף בן מתתיהו הכהן אשר חי בין הפרושים וידע היטב הדת והדינים, מעיד לפי תומו בקדמוניות היהודים ד', ח', כ"ג, כי שריפת בת כהן היתה שריפת הגויה ממש, בתרגמו המלים ביונית kaiesthozosa (באש תשרף חיה). אבל מתוך האגדה כי בני אהרן נשרפו שריפת נשמה וגוף קיים וכי גם עדת קרח נשרפה כן („את מחתות החטאים האלה בנפשותם"), ואגדה אחרת כי גם מחנה סנחריב נשרף כן (ר' אלעזר במ' סנהדרין צ"ד, א' מפריש בין „ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש" ואף הירונומוס מביא זאת בפי' לישעיה כמסורת העברים: — iilaesis vestibus Assyriorum corpora occulto crementur ardore — ואולי גם מתוך ההשקפה, כי מיתת בית דין מכפרת והגוף ניתן לקבורה, וכי שריפת כל הגוף והעצמות הוא עונש קשה יותר מדי[2] נרקמה ההצעה במשנה על מצות הנשרפין, וכנגד עדות המעשה שהיתה ידועה מר"א ב"ר צדוק השיבו שלא היה בי"ד של הזמן ההוא בקי! (אני חושב כי המכוון של „אמרו לו" הוא כאן: „אמרו על עדותו", לא שהתוכחו עמו, ובודאי לא על שני מעשים כמו שסברו אמוראים שאחר רב יוסף).

119) עבודת פעור.

סנהדרין פ' ארבע מיתות (ס', ב'): „הפוער עצמו לפעור, זו היא עבודתה". אין ספק כי הכוונה במשנה זו למעשה בזיון נמרץ עוד יותר מזריקת אבן למרקוליס, והפוער הוא „העושה צרכיו" כמו שהבינו דבר זה בימים מאוחרים. אבל אין גם ספק כי עבודה כזאת היא המצאה אגדית מתוך הבוז לאלילים ואין לה יסוד היסתורי בקורות פולחן העצבים. בעל פעור הוא האליל של ההפראה והעריות אשר עבדו לו בני קדם, ודרך עבודתו ניכרת גם מתוך הספור על ישיבת ישראל בשטים (פעור כנוי למשגל). אבל המאמר „הפוער עצמו לפעור (במובן: הנפנה לפניו) זו היא עבודתה" שנספחה להלכה ונכתב במשנה, מוצאו מתוך ספור אנקדוטי שנשמר לנו עוד בברייתא סנהדרין ס"ד, א': ת"ר, מעשה בסבטא בן בלס שהשכיר חמורו לנכרית אחת, כיון שהגיעה לפעור אמרה המתן עד שאכנס ואצא [בודאי רק התפללה אליו וכיבדה אותו!] לאחר שיצאת אמר לה: אף יְתַ

1) Monatschr. f. d. Wissensch. d. Jud. 1906 p. 542—562.

2) בצדק מביא הח' ב', על זה לעד (p. 550) את התוספתא של פושעי ישראל הנדונין בגיהנם וגופן נשרף והרוח זורה אותן ומפזרתן תחת כפות רגלי הצדיקים.

המתיני עד שאכנס ואצא. אמרה לו: ולא יהודי אתה? אמר לה, ומה איכפת לך? נכנס ופער בפניו וקינח בחוטמו, והיו משרתי ע״ז מקלסין לו [הגזמת המתלוצצים בספרם מעשה זה!] ואומרים: מעולם לא היה אדם שעבדו בכך; הפוער עצמו לבעל פעור הרי זו עבודתה״.

בדיהותא זאת על האליליות הגסה נספחה כדוגמא על המשנה.

120) ברייתא: איזהו עשיר.

שבת כ״ה, ב׳: ״ת״ר איזהו עשיר, כ׳ שיש לו נחת רוח בעשרו, דברי ר׳ מאיר, ר׳ טרפון אומר, כל שיש לו ק׳ כרמים וק׳ שדות וק׳ עבדים שעובדים בהם (!) ר׳ עקיבא אומר, כל שיש לו אשה נאה במעשים. ר׳ יוסי אומר, כל שיש לו בית הכסא סמוך לשלחנו״.

בהשקפה ראשונה אפשר להתפלא על שאין כאן זכר לדברי בן זומא: איזהו עשיר השמח בחלקו. אבל יש מקום לתמיהות יותר לוחצות. הן בודאי לא אמר ר׳ טרפון העני מעולם דבר שטחי וגס כזה שנמסר בשמו ע״ד העשירות! גם לא ר׳ יוסי דבר הלצה כזה שנמסר בשמו.

אבל את כל המשפטים האלה שאב שונה המתניתא מן הספורים על חיי התנאים הנזכרים. המאמר הראשון ״דברי ר׳ מאיר״ הוא במקום ״דברי חכמים״ סתם, והוא הדין בן זומא: ״כן דרך חכמים להשיב״[1]) — מר׳ טרפון ספרו פלאות על עשרו; אם כן, לפי סקירה בחיי ר׳ טרפון העשר הוא: כל שיש לו ק׳ כרמים וכ׳. — מר׳ עקיבא ידעו איך הבבה אותו רעיתו ומסרה נפשה על למודיו; אם כן, לפי חיי ר׳ עקיבא, זה הוא העשר היותר גדול.

ור׳ יוסי? ״ר״י״ הוא לפי הנראה שבוש במקום ר׳ יהודה, ושרש המאמר הוא מה שספרו על ר׳ יהודה בר׳ אלעאי שהיה זהיר מאד בבריאותו (עי׳ שבת כ״ה, ב׳ שהיו מביאים לו בכל ערב שבת עריבה מלאה המין וכ׳) ושאמר למטרניתא (נדרים מ״ט, ב׳) כי מקור בריאותו הוא שהוא זהיר בעשיית צרכיו בזמנם וכמה בתי כסאות בדרכו (לגוזמא אמר: כ״ד!) והוא זריז להשתמש בהם ואינו שוהה נקביו, על פי הספור הזה מסר הדרשן בתנו רבנן: ״ר״י אומר, כל שיש לו בית הכסא סמוך לשלחנו״ (לו שאלו אותו היה עונה כן!).

121) מעשה של שני הגרדיים ופירוש ״אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו״. הכלל, כי המעשה שבמשנה הוא מקור ההלכה, יהיה לנו למפתח גם לפירוש נכון למשנה עדיות א׳ ג: ״הלל אומר מלא הין מים שאובים פוסלין את המקוה, אלא שאדם חייב לומר בלשון רבו״, אשר כבר המפרשים הקדמונים עמלו לשוא להסבירה באופן מתקבל. האחרון אשר גלה בחריפות נפלאה את הסתירות שבפירושי רש״י והרמב״ם הוא ר״י הלוי ב״דורות הראשונים״ (כרך 1c פרק כ״ב). על דברי רש״י שבת ט״ו ״שחייב אדם לומר בלשון רבו, כלומר הין אינו לשון משנה, אלא כך שמעה מפי שמעיה ואבטליון״, הוא מעיר בצדק שאין

---

[1]) הרעיון הוא ידוע גם ממכתבי סֶנֶקא Cui cum paupertate bene convenit, dives est (Epist. I, 2).

זה מובן כלל, שהרי כשם שקשה על הלל כן יקשה מעתה על שמעיה ואבטליון למה דברו בלשון משונה? — ועל פירוש הרמב"ם, שהיו שמעיה ואבטליון גרים ולא יכלו לבטא „הין" ואמרו „אין", לכן השתמש גם הלל במבטא זה בדיוק, הוא מביא תמיהת הגר"א: „וכי מפני שרבו מגמגם בלשונו ולא יוכל לדבר כן חייב גם הוא לגמגם?"

והנה הגר"א חשב להקל הקושיא בפירושו, כי הלל דקדק לומר כ־בו „מלא הין" במקום הין, בעבור שרבו, אשר לא בטא כנכון תיבת הין, נאלץ לומר כן, למען לא יישמע קולו כאילו הוא אומר: אין מים שאובין פוסלין את המקוה. על זה משיב הלוי: אם קרה זאת לאחד שאמר „אין" במקום הין, איך קרא זאת לשנים כאחד? ומבלעדי זאת כל הפירושים הנ"ל בטלים ומבוטלים עפ"י דברי המשנה עצמה, שהרי מתוכה אנו למדים, כי דברי הלל אינם כלל מפי שמעיה ואבטליון, רק שני גרדיים העידו משום שמעיה ואבטליון: שלשה לוגין מים שאובים פוסלין את המקוה, וקיימו חכמים את דבריהם ואם נאמר כי הלל היה יכול במקום אחד לטעות בדברי רבותיו, הלא דוקא כאן אי אפשר בשום אופן לחשוב כן, כיון שהוא מוסר דברי רבותיו בדיוק גמור כל כך שהוא מבטא את המלים ממש כמו ששמען! הלא זו ראיה מכרחת על חסרון כל בסיס לפירושים המקובלים.

אבל גם פירוש הלוי בעצמו לא נכון, כי הלל למד בבבל ושם קבל ההלכה העתיקה (לא משמעיה ואבטליון) במדת „הין" של תורה, ואעפ"י שאמר ההלכה אח"כ בארץ ישראל, אשר שם נשתנו המדות ההזיק הוא במדת הין כדי שידבר בלשון רבו.

לבאר את המשנה כהוגן עלינו להסתייע מלשון התוספתא (עדיות א') שאין יחס זמני וקישור ויכוחי כלל בין דברי הלל ושמאי ובין עדות הגרדיים, ואין הכוונה ששמעו הכמים דעת הלל ושמאי ולא קבלוהו והכו לבוא על פי מקרה שני גרדיים שהעידו על הלכה אחרת. בתוספתא לא נמצא „עד שבאו", רק ענין בפני עצמו הוא: מעשה שבאו שני גרדיים... והעידו משום שמעיה ואבטליון כי שלשת לוגין מים שאובין פוסלין את המקוה וקיימו הכמים את דבריהם. זה עיקר המשנה, והלכה זו נודעת לנו גם ממקום אחר. במס' מקואות ב, ד' אנו שונים: „ר' אליעזר אמר רביעית מים שאובין בתהלה (כשאין עדיין מים במקוה) פוסלין את המקוה, ושלשה לוגין על פני המים, וחכ"א בין בתחלה בין בסוף". ושם פרק ג, א: ר' יהושע אומר, כל מקוה שאין בו מ' סאה ונפלו לו ג' לוגין וחסר אפילו קורטוב, כשר". מכאן אנו רואים כי ר' אליעזר ור' יהושע התלמידים המובהקים של ר' יוחנן בן זכאי מחזיקים בדעה אחת מקובלת, כי ג' לוגין פוסלין, מקוה שהיו בה מ' מים, ודברי ר' יהושע מובאים שם לרגלי מאמר ר' יוסי המיוסדים רק על הלכה זו: „שני מקואות שאין בהם מ' סאה ונפלו לזה לוג ומחצה ולזה לוג ומחצה ונתערבו, כשרים". הרי שלא היה שום תנא חולק על ג' לוגין. גם מקואות ד' ד': הספוג והדלי שהיו בהן ג' לוגין מים אין פוסלין, שלא אמרו אלא ג' לוגין שנפלו; וכן שם ו' י"א, ר' אליעזר: שלא אמרו אלא ג' לוגין שנפלו, וכן ז' ג' וה' מדובר בג' לוגין.

אבל כשסדרו את המשנה בימי רבי הוציאו מגניזתן קבלות עתיקות מימים שעברו והוסיפו אותן לזכרון בתור חמר ספרותי־היסתורי להלכה הרווחת (כמו שהערתי לעיל אצל ציון 8), וכן הוסיפו כאן דעות הלל ושמאי מימים קדמונים אעפ״י שכבר בימי ר׳ אליעזר ור׳ יהושע לא נחשבו עוד להלכה, והמוסרים את דבריהם בימי ר׳ יהודה הנשיא הם אשר צרפו את השמועות העתיקות מזמן הבית בדיוק כמו שנאמרו בזמנם, ולכן אמרו (כמו בתוספתא!): „הלל אומר מלא הין מים שאובין של י״ב לוג פוסלין את המקוה, שמאי אומר. . .״ ועל מוסרי השמועות הקדמוניות הנוספות הללו נאמרה מאת מסדרי המשנה כעין התנצלות: אלא שאדם חייב לומר בלשון רבו, למען הסביר מפני מה לא עזבו את המלה הין ולא חשבו מדתו רק בלוגין בדברי הלל ושמאי הקדמונים, אחר שבזמן שוני ההלכות כבר היו רגילים במדת הלוג, ובסדור המשנה הציגו כאן את דברי הלל ושמאי מפני הכבוד בראש המשנה (אע״פ שבמקומות רבים אחרים החמר ההיסתורי הקדום הוא בסוף), על זה מוסב מאמר התוספתא: נתחיל בהלל ושמאי, ועל זה מוסבה גם המשנה א, ד׳ בעדיות: „ולמה מזכירין (כאן במשנה זו!) את דברי שמאי והלל לבטלה? ללמד לדורות הבאים שלא יהא אדם עומד על דבריו״ כי בזמן מאוחר טעו לחשוב, כאילו הספור משני הגרדיים — אשר אף לא העידו על הלכה, כי אם על מעשה במקוה שלהם שפסלוה אף בג׳ לוגין; הלכה לא היתה עוד קבועה כלל ודברי הלל ושמאי היו חות דעת שאינה מכריעה — כאילו הסופר ההוא נותן הלכה מקובלת בגביית עדות לכתחלה כנגד הלל ושמאי, וכאילו הוספה זו מדור קדום היא ההלכה הראשונה וההגהה „אלא שאדם חייב״ מוסבה על הלל ורבותיו ולא על מסדרי המשנה, ושינו המעתיקים את הלשון מפני ההמשך וכתבו „עד שבאו״ ב׳ גרדיים!

קרוב הדבר כי בתחלה לא היה כתוב במשנה „והכ״א לא כדברי זה ולא כדברי זה״, כי אם: „העידו ב׳ גרדיים משער האשפות על ג׳ לוגין שהן פוסלין את המקוה״ (בסגנון כמה עדיות אחרות במסכתא), ולפי שבררנו למעלה לא היה צריך במעידים שיהיו תלמידי חכמים, כי אם כאנשים פשוטים העידו על מעשה שהיה, והחכמים עשו את המנהג להלכה. את הסגנון הוכוחי „לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא עד שבאו״ הכניסו לתוך המשנה כשראו כבר בטעות את עדות הגרדיים כהתנגדות להלל ושמאי, והוציאו אח״כ מזה דבר מוסר, כי „אבות העולם לא עמדו על דבריהם״.

ואם נכונה ההשערה (אינני מכריע בזה) כי לא גרדיים היו כי אם גדריים, אנשים מעיר גדרה, אזי המלים „משער האשפות״ הן הוספה מליצית מזמן שנתקבלה כבר הנוסחא „גרדיים״ וחשבו כבר את כל העדות כאלו היתה מכוונה כנגד הלל ושמאי, ולהבליט יותר את המוסר היוצא מתוך ענותנותם של „אבות העולם״ ציירו את מקום מוצא מתנגדיהם כקרן זוית בזויה או שער האשפות. באמת זכרון הלל ושמאי וחות דעתם הקדומה הובאו רק מפני הכבוד הרב אשר רחשו להם.
